

10.33537/sobild.16.2.1668856

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 01.04.2025
Kabul edildiği tarih: 12.05.2025

Article Info

Date submitted: 01.04.2025
Date accepted: 12.05.2025

**POST-KOLONYAL BATI AFRIKA'DA DİN VE DEVLET
İLİŞKİLERİ: MALİ, BURKİNA FASO VE FİLDİŞİ
SAHİLİ'NDE LAİKLİK ALGISI VE UYGULAMALARI**

RELIGION AND STATE RELATIONS IN POST-COLONIAL
WEST AFRICA: PERCEPTION AND IMPLEMENTATION OF
SECULARISM IN MALI, BURKINA FASO, AND IVORY COAST

Selman YILMAZ

Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
selyilmaz@ankara.edu.tr

Ousmane SYLLA

Dr., Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Din Sosyolojisi

Anahtar sözcükler

Laiklik; Sekülerleşme; Kolonyal
Miras; Dini Çoğulculuk; Batı
Afrika'da Din.

Keywords

Secularism, Secularization,
Colonial Legacy, Religious
Pluralism, Religion in West Africa.

Öz

Laiklik, din ve devlet arasındaki sınırları belirlemeye çalışan bir ilke olarak Batı'da özellikle 18. yüzyıldan itibaren şekillenmiş, modernleşme süreçleriyle birlikte farklı toplumlara aktarılmıştır. Aydınlanma düşüncesi, siyasal ve toplumsal alanları dini otoriteden bağımsızlaştırmayı hedeflemiş ve bu çerçevede laikliği önemli bir dönüşüm aracı olarak görmüştür. Batı, modernleşmeyle birlikte laikliği de kültürel bir norm olarak sunmuş ve bu yaklaşım, sömürgecilik döneminde farklı coğrafyalara taşınmıştır. Bu makale, Batı Afrika'da eski Fransız sömürgeleri olan Mali, Burkina Faso ve Fildişi Sahili'nde laikliğin oluşumu, gelişimi ve günümüzdeki durumunu karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. Bu üç ülkenin dini ve sosyo-demografik yapıları incelenerek laikliğin nasıl şekillendiği analiz edilecektir. Çalışmada anayasa metinleri, din ve siyaset ilişkisi, laikliğin eğitim üzerindeki etkileri, farklı dini grupların laiklik algısı ve dinin kamusal yaşam üzerindeki yeri gibi konular karşılaştırmalı bir çerçevede değerlendirilecektir. Metodolojik olarak tarihsel, betimsel ve eleştirel analiz yöntemleri kullanılacaktır. Çalışmanın bulguları, kültürel, tarihsel ve siyasi dinamiklerin laiklik uygulamalarını önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir. Mali'de İslam, tarihsel olarak toplumsal ve siyasal yapıyı derinden etkilemiş ve günümüzde de devlet politikalarında belirleyici bir rol oynamaktadır. Buna karşılık, Burkina Faso ve Fildişi Sahili'nde Katolik Kilisesi siyasal ve kamusal yaşam üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. Bu karşılaştırmalı analiz, laikliğin sömürge sonrası devlet inşası sürecinde nasıl evrildiğini ortaya koyarak farklı dini geleneklere sahip toplumlarda laikliğin uygulanabilirliği üzerine yeni bir tartışma açmayı hedeflemektedir.

Abstract

Secularism, as a principle that seeks to define the boundaries between religion and the state, took shape in the West, particularly from the 18th century onward, and was transmitted to different societies through modernization processes. Enlightenment thought aimed to detach political and social spheres from religious authority and viewed secularism as a crucial tool for this transformation. With modernization, the West presented secularism as a cultural norm, and this approach was extended to various regions during the colonial era. This article examines the formation, development, and current state of secularism in the former French colonies of Mali, Burkina Faso, and Ivory Coast in West Africa through a comparative lens. By analyzing the religious and socio-demographic structures of these three countries, the study explores how secularism has evolved. It evaluates constitutional texts, the relationship between religion and politics, the impact of secularism on education, perceptions of secularism among different religious groups, and the role of religion in public life within a comparative framework. Methodologically, the study employs historical, descriptive, and critical analysis methods. The findings indicate that cultural, historical, and political dynamics significantly complicate the implementation of secularism. In Mali, Islam has historically deeply influenced social and political structures and continues to play a decisive role in state policies today. In contrast, in Burkina Faso and Ivory Coast, the Catholic Church exerts a strong influence on political and public life. This comparative analysis aims to shed light on how secularism has evolved in the post-colonial state-building process and to open a new discussion on the applicability of secularism in societies with different religious traditions.

Giriş

Din, diğer toplumlarda olduğu gibi Batı Afrika toplumları üzerinde de güçlü bir etkiye sahiptir. Dini inançlar, sosyal sistemlerin inşasında kritik bir rol oynamış ve günlük yaşamın farklı yönlerine sirayet ederek sömürge öncesi yönetim yapılarında belirleyici bir unsur olmuştur. Bölgede Mali ve Songhay gibi tarihi imparatorlukların kimlik inşasında din başat rol oynamıştır. Post-kolonyal dönemde de Batı Afrika'da din önemli bir aktör olarak varlığını sürdürmektedir. İslam açısından Mali'de din adamlarının siyasi alandaki etkinliği dikkat çekmekte, Kuzey Nijerya'da 1999'dan bu yana İslam şeriatı uygulanmaktadır. Hristiyanlık açısından bakıldığında Fildişi Sahili ve Burkina Faso'da kilisenin etkisi Hristiyanlığın siyasi alandaki varlığını göstermektedir. Tüm bu unsurlar, bölge halklarının dini inançlarının derinliğini ve dinlerine olan bağlılığını ister yöneticiler ister vatandaşlar açısından olsun, açıkça ortaya koymaktadır.

Mali, Fildişi Sahili ve Burkina Faso'nun anayasaları laiklik ilkesini vurgulamakla birlikte, bu ilkenin günlük yaşamda uygulanışı arasında belirgin bir farklılık bulunmaktadır. Anayasal doktrinlere rağmen günlük siyasetin din ve devlet ilişkilerine tarafsız kalamadığı görülmektedir. Buna karşın dini gruplar da kimlik ve dinle ilgili haklarını arama çabasına girmekte ve kendilerini siyasi arenada görünür kılmaya çalışmaktadır. Birçok Müslüman birey, laikliğin kendi dini pratiklerini gerçekleştirme özgürlüklerini engellediğine ve kısıtladığına inanmaktadır. Bununla birlikte laiklik, bazı diğer dini topluluklar için destekleyici ve teşvik edici bir sistem olarak da işlev görmektedir. Bu durum, laiklik ilkesinin toplum içindeki farklı din ve inanç grupları üzerindeki etkilerini karmaşık hale getirmekte ve toplumsal dinamikler arasında gerilim oluşturmaktadır.

Genel olarak Batı Afrika'daki laiklik anlayışı dikkate değer bir çeşitlilik göstermektedir. Bu anlayış biçimleri dinin devlet kurumlarıyla etkileşimi açısından farklılık arz etmekte olup, laikliğin kaldırılmasından dini tarafsızlık veya dinler arası eşitlik talebine kadar

uzanmaktadır.¹ Bazı durumlarda bu talepler şeriatın uygulanması ve bunun sağlanması amacıyla şiddet kullanmaya kadar varmaktadır. Bu durum Kuzey Mali, Burkina Faso, Nijer ve Nijerya gibi yerlerde radikal grupların faaliyetlerinde gözlemlenmektedir.² Öte yandan bazı görüşler laikliğin devlet yönetimi için en uygun sistem olduğunu savunmaktadır.³

Bu çalışma Batı Afrika bağlamında laiklik uygulamalarının yerini anlamayı hedeflemektedir. Bu minvalde Batı Afrika'da coğrafi yakınlık ve ortak bir sömürge geçmişi paylaşan Mali, Burkina Faso ve Fildişi Sahili devletleri karşılaştırılacaktır. Söz konusu ülkeler hem etnik ve dini yapıları hem de siyasi sistemleri açısından belirgin benzerlikler sergilerken, laiklik ilkesinin yorumlanması ve uygulanması bağlamında farklılıklar göstermektedir. Bu bağlamda araştırmanın temel amacı, incelenen ülkelerdeki laiklik uygulamalarını sömürge sonrası dönemde karşılaştırarak dinin siyasi sistemler üzerindeki etkisini analiz etmek ve bu ülkelerin laiklik anlayışındaki benzerlik ve farklılıkların tarihsel, kültürel ve siyasi boyutlarını ortaya koymaktır.

1. Yöntem

Afrika Kıtasında toplam 54 ülke bulunup bunların 16'sı Batı Afrika bölgesindedir. Batı Afrika'daki ülkelerin dokuzu eski Fransa sömürgesidir. Bu ülkeleri dini mensubiyet açısından değerlendirdiğimizde Müslüman yoğunluğu açısından üçlü bir tasnif yapmak mümkündür. Birinci grubu oluşturan Moritanya (%99,1), Nijer (%98,3), Senegal (%96,6), Mali (%94,6) ve Gine'de (%84,6) nüfusun kahir ekseriyeti Müslümandır. İkinci gruptaki Burkina Faso'da (%62,7) ise Müslüman nüfus görece daha azdır. Üçüncü grupta Fildişi Sahili (%37,2), Benin (%24,6) ve Togo'da (%14) Müslüman nüfus Hristiyan nüfusun gerisindedir.⁴ Karşılaştırmalı çalışmamız için bu üç gruptan birer ülke seçilmiştir. Çalışma ülkelerine karar verilirken kültürel yakınlığı artıracakı düşüncesiyle coğrafi yakınlık da göz önünde bulundurularak komşu ülkeler olan Mali, Burkina Faso ve Fildişi Sahili seçilmiştir (Resim 1). Bölge içinde bu üç ülkenin nüfusları da görece birbirlerine yakındır.

¹ We Africa 24 (WEAFRICA24), "Mali: Imams Reject the Draft new Constitution Because of the Notion of Laicity" (Erişim 25 Ocak 2025).

² El-Kaide veya DAES'e bağlı Cemaat el-Nusrah el-İslam ve el-Müslimin gibi aşırılık yanlısı gruplar, sadece askerleri değil sivilleri de hedef alan cinayet ve ev yakma gibi şiddet eylemleriyle bölgede kendi çarpık şeriat yorumlarını dayatmaya çalışmaktadır. Bkz. Human Rights Watch (HRW), "Mali: Islamist Armed Groups, Ethnic Militias Commit Atrocities" (Erişim 25 Ocak 2025); HRW, "Burkina Faso: Islamist Armed Groups Terrorize Civilians".

³ Yenteme Djagba, "Laïcité et maintien de la paix dans l'espace francophone subsaharien : le cas du Mali et du Burkina Faso", *Revue internationale des francophonies* 9 (Haziran 2021), 9.

⁴ Pew Research Center, "Religious Composition by Country, 2010-2050" (Erişim 25 Ocak 2025).

Resim 1. Batı Afrika Siyasi Haritası

Bu çalışma, betimleyici, tarihsel ve eleştirel yöntemleri içeren analitik bir yaklaşım benimsemektedir. Betimleyici yöntem, laikliğin çerçevesi ile yaşamın düzenlenmesi ve devlet yönetimi arasındaki doğrudan veya dolaylı ilişkilerin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Diğer yöntemler, bu bakış açılarını bütünlükten daha kapsamlı bir analiz imkânı sağlamaktadır. Tarihsel yöntem, bağımsızlık sonrası Mali, Burkina Faso ve Fildişi Sahili'nde laikliğin gelişimini ele almakta; bu süreçte yönetim sistemlerinin, siyasi çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla laikliği nasıl bir araç olarak kullandığını ortaya koymaktadır. Bu sistemler, güçlerini pekiştirmek amacıyla belirli bir dini grubun diğerleri üzerinde ayrıcalık elde etmesine yol açmıştır. Eleştirel yöntem ise siyasi olguların din ve toplumsal yapıyla olan ilişkilerini analiz etmektedir. Bu alanlar birbirleriyle iç içe geçmiş ve karşılıklı etkileşim halindedir. Dış etkenler, din-siyaset ilişkisi arasında toplumsal dinamiklerle şekillenen doğal sürece müdahale ederek Batı Afrika'da toplumsal gerilimlerin tırmanmasına ve terörizmin yayılmasına yol açmıştır. Ayrıca, bazı devletler ve uluslararası örgütler bu durumu rekabet aracı olarak kullanmakta; halk ise kimliğini terörizmden ve dini çatışmalardan koruma gereksinimi duymaktadır. Tüm bu unsurlar eleştirel yöntem çerçevesinde gözden geçirilecektir.

2. Literatür

Batı Afrika'da laiklik, siyasi ve toplumsal düzlemde önemli bir tartışma konusudur. Dini ve siyasi liderlerin yanı sıra akademisyenler ve araştırmacılar da bu meseleye geniş ilgi göstermektedir. Laiklikle ilgili tartışmaları üç ana perspektif çerçevesinde ele almak mümkündür. Birinci grup, laikliği dini bir perspektiften ele alarak laiklik uygulamalarını eleştirenlerden oluşmaktadır. İkinci grup, Batı tipi laiklik anlayışını sömürgeci bir araç olarak değerlendirerek Afrika'nın kültürel yapısına uygun olmadığını savunanlardan meydana gelmektedir. Üçüncü grup ise, çok kültürlü ve çok dinli toplumlarda toplumsal barışın, dini karşıtlık içermeyen ve tüm inançlara eşit mesafede duran bir laiklik anlayışıyla sağlanabileceğini savunmaktadır.

Bu üç tematik alan için temel oluşturabilecek birer eser sunacak olursak Ahmed Abdoulaye Bolly,⁵ *El Zadu'l İlmi lil'Eimmeti ve Duati fi Muharabati'l Almaniye fi Mali (Mali'de Laiklikle Mücadelede İmam ve Vaizlere Bilimsel Destek)* adlı kitabında Mali'de laikliğin dini değerlere karşı siyasi bir araç olarak kullanıldığını ileri sürmektedir. Bolly, Batı'ya eğitimde ve kültürel alanda bağımlılığı eleştirerek, laikliğin İslami kimliği tehdit ettiğini iddia etmektedir. Kitap, ilk olarak 2023 anayasa referandumunda Mali Anayasasından laikliğin çıkarılmasını talep eden bazı İslami örgütleri desteklemek amacıyla yazılmıştır. Daha sonra Bolly, kitabı soru-cevap formatında yeniden düzenleyerek *Mali'de Laiklik Üzerine 60 Soru ve Cevap* adını vermiştir.

⁵ Ahmed Abdoulaye Bolly akademisyen ve Sahel Üniversitesi'nde Arap Dili Bölümü başkanıdır. Malili yazar, Arap dili ve belâğatı alanında birçok eser kaleme almıştır. Bolly, Mali'deki laik

görüşlere karşı güçlü bir muhalif duruş sergileyen etkili bir figürdür.

Mary Teuw Niane⁶ *La laïcité, un tabou étranger à notre culture (Laiklik, Kültürümüze Yabancı Bir Tabu)* başlıklı eserinde laikliği Senegal'e yabancı ve Afrika kültürüyle uyumsuz bir kavram olarak ele almaktadır. Niane'ye göre laiklik, sömürge düzeninin bir uzantısıdır ve Afrika toplumlarının geleneksel değerleriyle bağdaşmamaktadır. Bu bağlamda yazar, Afrika'nın kendi kültürel ve dini geleneklerine dayalı bir yönetim anlayışı benimsemesi gerektiğini savunmaktadır.

Laikliği İslam da dahil olmak üzere tüm dinler için bir güvence olarak gören görüşe gelince, Moussa Mara⁷ *Laïcité, Comprendons la pour mieux l'utiliser (Laiklik, Daha İyi Kullanabilmek İçin Onu Anlayalım)* başlıklı eserinde laikliği din karşıtı bir sistem olarak kullanma anlayışını eleştirmektedir. Mara, laikliğin dini özgürlükleri koruyucu bir çerçevede ele alınması gerektiğini savunarak, toplumsal barışın ancak din-devlet iş birliğine dayalı bir laiklik anlayışıyla sağlanabileceğini öne sürmektedir.

Bu üç farklı bakış açısı Batı Afrika'da laikliğin yalnızca hukuki veya anayasal bir mesele olmanın ötesinde, toplumsal, kültürel ve siyasi bir olgu olarak nasıl ele alındığını göstermektedir. Çalışma, bu üç ana çerçevede laiklik anlayışlarını karşılaştırarak Batı Afrika'daki laiklik tartışmalarının temel dinamiklerini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

3. Laiklik

Laiklik, Batı dünyasında özellikle Orta Çağ'da kilise otoritesinin siyasi hayata egemen olduğu dönemde kilise baskısına bir tepki olarak ortaya çıkmış, kilise ile devlet arasındaki bağları koparmayı hedefleyen düşünce sisteminin bir parçasıdır. Modern devletin doğuşuyla birlikte daha da önem kazanan laiklik, Fransa'da 1905 tarihinde kurumsal bir kimlik elde etmiştir.⁸ Avrupa'nın yaşadığı tarihsel tecrübeler laikliğin dini otoriteye karşı bir mücadele alanı olarak konumlanmasına neden olmuştur.⁹ Ancak laiklik kavramı tarihsel ve coğrafi bağlamına göre farklı yorumlara ve uygulamalara açık olup, Batı dışındaki kültürlerde yerel din ve kültürlerle etkileşime girerek farklı anlamlar kazanabilir. Bu nedenle laiklik kavramının evrensel bir tanımından ziyade, her toplumun kendi tarihsel ve kültürel bağlamında şekillendirdiği özel bir anlamı olduğu söylenebilir.

Tarih boyunca yönetim erki olarak din ve devlet birbirlerinin tamamlayıcısı olarak işlev görmüşlerdir. Tabi ki bu iki erk zaman zaman tüm gücü tek elde toplamaya çalışmış, bu durumda aralarında yoğun bir çatışma süreci oluşmuştur. Avrupa tarihinin gördüğü en uzun savaşılarından biri olan Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) temelinde de bu güç mücadelesi bulunmaktadır. Bu kötü tecrübe sonrası Avrupa, din ve devlet erki arasında bir sınır oluşturmaya çalışmıştır. Din savaşları sonrası imzalanan Westfalya Antlaşması'nda (1648) ilk kez laiklikle ilgili bir madde konulmuş, Avrupa tarihinde din orijinli devlet anlayışı yerini laik devlet anlayışına bırakmaya başlamıştır.¹⁰

Tarihsel olarak, din adamları devlet politikalarını önemli ölçüde etkilemiş ve önemli siyasi pozisyonlarda bulunmuşlardır. Örneğin Orta Çağ Avrupa'sında Katolik Kilisesi yönetim ve siyasette merkezi bir rol oynamış, rahipler ve piskoposlar hem siyasi hem de dini görevler üstlenmişlerdir. Zamanla gelişen toplumlarda laiklik kavramı, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını öngören bir ideoloji ya da siyasi-sosyal bir sistem haline gelmiş;¹¹ bu hem dinin hem de devletin bağımsızlığını sağlama arzusunu yansıtmıştır. Laik devlet kavramı, yönetim ve idare süreçlerinde dinin müdahalesini engelleyen, bireylerin inanç özgürlüğünü güvence altına alan ve dinsel tarafsızlığı sağlamayı hedefleyen bir yapı olarak tanımlanmaktadır.¹² Bu anlayış, devletin din ve siyaseti ayrı tutarak, her vatandaşın kendi inanç ve ibadet özgürlüğünü serbestçe yaşayabileceği bir ortamı teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Aristide Briand'ın şu ifadeleri önemli bir anlam taşımaktadır: "Laik devlet ne dini bir yapıdır ne de din karşıtı; o, dinsel bağlamdan bağımsızdır."¹³ Bu tanım, laikliğin bir din veya ideoloji karşıtlığı olmadığını vurgulamakta; aksine, devletin tüm inanç biçimlerinden bağımsız ve tarafsız bir konumda olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu ifade, laikliğin temelini oluşturan tarafsızlık ilkesine dikkat çekmekte olup, aynı zamanda devletin tüm vatandaşlarına eşit mesafede durması gerektiği anlayışını pekiştirmektedir.

Weberci yaklaşımda laiklik, seküler bir hukuk sistemine atıfla resmi dini dışlasa da gerçekte devletlerin dine yönelik çok farklı uygulamaları olan bir sürekliliği ifade etmektedir. Bu süreklilik, dine karşı dostane, demokratik ve nispeten denetimsiz politikalarla sahip

⁶ Senegalli matematikçi, yazar ve siyasetçi olan Mary Teuw Niane hem akademik hem de siyasi arenada önemli roller üstlenmiştir. Gaston-Berger Saint-Louis Üniversitesi'nin eski rektörü olarak akademik alandaki liderliğini kanıtlamış, ardından Senegal Yüksek Öğrenim, Araştırma ve Yenilik Bakanı olarak ülkesine hizmet etmiştir.

⁷ Moussa Mara Malili siyasetçidir. 2010 yılında kurulan Yelega siyasi partisinin başkanlığını yürütmüştür. 2009-2011 yılları arasında Bamako IV belediyesinin başkanlığı yapmıştır. 2013-2014 yıllarında şehir planlama ve kentsel politikalarla ilgili bakanlık görevinde bulunmuştur. 2014-2015 yılları arasında başbakanlık görevini üstlenmiştir. 2020 askeri darbesine kadar milletvekilliği görevini sürdürmüştür.

⁸ T. Jeremy Gunn, *Din Özgürlüğü ve Laiklik: ABD ile Fransa Arasında Bir Karşılaştırma*, çev. Hüseyin Bal - Ömer Faruk Altıntaş (Ankara: Liberte Yayınları, 2014), 33.

⁹ Talal Asad, *Formations of the Secular: Christianity, Islam, Modernity*. (Stanford: Stanford University Press. 2003) 2.

¹⁰ Aşkın Ögüt Marangoz - Nurhan Uluç, "Sekülerizm'in Kavramsal, Kuramsal ve Tarihsel Gelişimi", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (Aralık 2021), 340.

¹¹ Ali Fuat Başgil, *Din ve Laiklik* (İstanbul: Sönmez Neşriyat ve Matbaacılık, 1962), 157.

¹² Jean Baubérot, *Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik*, çev. Fazlı Arabacı, (İstanbul: Ufak kitapları, 2003), 15.

¹³ Aktaran: Bélich Nabli, "État, République et laïcité: une sainte trinité", *L'ENA hors les murs* 4/496 (Aralık 2019), 3.

devletlerden, dine karşı dostane olmayan, otoriter ve dine yönelik yüksek derecede denetleyici politikalara sahip devletlere kadar uzanmaktadır.¹⁴

Fransız ekolünü takip eden ülkelerde benimsenen laiklik anlayışı ile İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri gibi Anglosakson ülkelerde uygulanan sekülerizm karşılaştırıldığında, Türkçede bu iki kavramın zaman zaman birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu terimler, farklı toplumsal ve kültürel bağlamlarda şekillenmiş uygulamaların ayrışan anlamlarını yansıtmaktadır. Laiklik, devlet erkinde ve siyaset alanında herhangi bir dini etkiden uzak durmayı öngörürken; sekülerizm, daha geniş bir çerçevede dünyevi olan ile olmayanın ayrışmasını ifade etmektedir.

Laikliğin uygulanışı, ülkeler arasında önemli farklılıklar göstermektedir. Fransa örneğinde olduğu gibi laiklik ilkesini benimseyen ülkelerde din, devlet ve toplum hayatından neredeyse tamamen dışlanmıştır. Kamu alanında dini sembollerin kullanımı kısıtlanmış, dini eğitim devlet okullarından çıkarılmış ve dinin siyasi hayata etkisi en aza indirgenmiştir. Bu ayrışmayla Fransız ekolü katı bir laiklik anlayışına işaret etmektedir.

Öte yandan, Amerika Birleşik Devletleri gibi sekülerizmi benimseyen ülkelerde din özgürlüğü anayasal bir hak olarak güvence altına alınmıştır. Ancak din, devlet işlerine karışamaz ve siyasi kararları etkileyemez. Bu model, bireysel ve kurumsal din özgürlüğünü korurken, devletin tarafsızlığını da sağlamaktadır.

Türkiye'de laiklik, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren önemli bir devlet ilkesi olmuştur. Başlangıçta Fransa modeli örnek alınarak dinin devlet ve toplum hayatından uzaklaştırılması hedeflenmiştir. Ancak zaman içinde, özellikle Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde, laiklik anlayışında önemli değişiklikler yaşanmış ve dinin kamu alanındaki görünürlüğü artmıştır. Cumhuriyet tarihi boyunca sürdürülen ve Fransız modelini esas alan katı laiklik uygulamaları terk edilerek Anglosakson tipi "anlayışlı" laiklik uygulamasına geçilmiştir.

Batı Afrika'da ise Mali, Burkina Faso ve Fildişi Sahili gibi ülkelerde laiklik uygulamaları farklı bir bağlamda şekillenmiştir. Bu ülkelerin anayasalarında laiklik ilkesi yer almasına rağmen, din ve devlet arasında keskin bir ayırmadan bahsetmek zordur. İslam ve Hristiyanlık, devlet politikaları ve liderlik üzerinde belirgin bir etkiye sahiptir. Nitekim Fransız Batı Afrika'da laiklik, yalnızca dini otoriteleri değil, aynı zamanda yerel

otoriteleri de siyaset sahnesinden uzaklaştırmak amacıyla kullanılan bir araç olarak görülebilmektedir.¹⁵

Özetlemek gerekirse, Laiklik ve sekülerizm terimleri genellikle sözlük anlamı olarak benzer manalara sahip olsalar da Türkçe'de bu terimler arasında bazı pratik farklılıklar bulunmaktadır. Laiklik genellikle din ile devlet işlerinin katı bir şekilde ayrılmasını ve dini unsurların kamusal alandan dışlanmasını savunan bir yaklaşımı ifade etmektedir. Bu anlayış, Fransız modeli gibi aktif ve bazen dışlayıcı bir tutumu yansıtabilir. Öte yandan sekülerizm, bireylerin özel hayatlarında dinin özgürce uygulanmasına izin verirken, kamusal alanda aşırı dini etkiden kaçınan bir yaklaşımı temsil etmektedir. Amerikan modeli gibi, din ile devletin işlevsel olarak ayrılmasından yana olan daha pasif ve nesnel bir tutumu ifade etmektedir. Bu bağlamda laiklik terimi özellikle din ile devlet arasındaki ilişkiye odaklanırken, sekülerizm terimi daha çok din ile toplum arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır.¹⁶ Dolayısıyla, laiklik ve sekülerizm arasındaki farklar, uygulama ve vurgu noktalarında belirginleşmektedir.

3.1. Batı Afrika'da Laiklik

Avrupa'da laiklik, din ile siyaset veya kamusal yaşam arasındaki ilişkinin oluşturduğu zorlu siyasi, ekonomik ve sosyal koşullara yanıt olarak gelişmiş ve bir siyasi-sosyal sistem olarak benimsenmiştir. Buna karşın Batı Afrika, Avrupa'nın karşı karşıya kaldığı benzer sorunlarla yüzleşmemiştir. Bu durum, şu soruyu gündeme getirmektedir: "Batı Afrika neden laikliği benimsemiştir?" Bu sorunun yanıtını anlamak için sömürge dönemi öncesinden modern devletlerin kuruluşuna kadar bölgede mevcut olan dini kimliklerin kapsamlı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir.

Sömürge öncesi döneme baktığımızda Batı Afrika'da din ve devlet işlerinin ayrışması anlamında bir laiklik düşüncesi oluşmadığını görüyoruz. Bölge, Afrika yerel inançları sebebiyle oldukça zengin bir dini çeşitliliğe sahipti. Bu inanç çeşitliliği sosyal ve siyasi hayata da yansımaktaydı.¹⁷ Bölgedeki tüm imparatorluk, krallık ve emirlikler, ister İslam ister paganizm temelinde olsun, resmi bir dine sahip olmuştur. Bu bağlamda bazı araştırmacılar, laikliği yerel nüfusun kimliğini dönüştürmeyi amaçlayan siyasi, sosyal ve kültürel bir fenomen olarak değerlendirmektedir ve onu bir tür "yabancı tabu" olarak nitelendirmektedir.¹⁸ Buna karşın, laik devlet yapılanmalarının zaman içerisinde içselleştirilmesiyle kimi yazar da laikliğin kimler tarafından ve hangi amaçlarla bölgeye getirildiğine

¹⁴ Ahmet T. Kuru - Alfred Stepan, *Democracy, Islam, and Secularism in Turkey*, (New York: Columbia University Press 2012).

¹⁵ Çünkü dışlayıcı Fransız sömürgeciliğinin belirgin bir özelliği, dini veya yerel tüm liderlikleri siyasi alandan dışlayarak ülkenin yönetimini tek başına üstlenme eğilimi olmuştur. Bu yaklaşım, İngiliz sömürgeciliğinden temel bir farklılık arz eder; zira İngilizler, sömürgelerin idaresinde yerel otoritelerle işbirliği yapmayı tercih etmişlerdir. Bkz. Abdullah Abdurrezzak - Şevki el Cemil, *Tarih Afrika'ı'l Hadis ve'l Muasır*, (Riyad: Dar Zehra li'Neşr ve Tevzi', 2002), 287

¹⁶ Volkan Ertit, "Birbirinin Yerine Kullanılan İki Farklı Kavram: Sekülerleşme ve Laiklik", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9/1 (Nisan 2014), 118.

¹⁷ Qiraat Africa, "Kira'ah Li'l Meşhed el'İslâmi fi Sengal" (Erişim 11 Ocak 2025).

¹⁸ Sétanal Média, "La laïcité, un Tabou Etranger à Notre Culture" (Erişim 11 Ocak 2025).

bakma gereği duymadan günümüz dünyasındaki yerine odaklanmaktadır. Örneğin Malili siyasetçi ve yazar Moussa Mara, laikliğin topluma dayatılmış bir sistem olmanın ötesinde, Mali halkının hoşgörülü, açık fikirli ve farklı dinlerin barış içinde bir arada yaşamasını doğal bir şekilde destekleyen yapısına vurgu yapmaktadır.¹⁹

Sömürge dönemine gelindiğinde ise Batı Afrika ülkelerinde devlet ve toplum arasındaki ilişki, laikliği benimseyen sömürgeci güçlerin etkisi altında yeniden şekillenmiştir. Sömürge politikaları, bölgenin dini ve kültürel kimliğinde derin ve kapsamlı değişikliklere yol açmıştır. Bu bağlamda, sömürgecilerin dilleri olan Fransızca, İngilizce ve Portekizce resmi dil olarak kabul edilmiş; laiklik siyasi bir sistem olarak bölgeye dayatılmıştır.²⁰ Bu süreçte İslam sistematik olarak dışlanırken, Hristiyanlık için daha geniş bir hareket alanı sağlanmıştır.²¹ Sonuç olarak İslam ve yerel Afrika geleneksel dinleri, sömürgecilik öncesindeki statülerini ve etkilerini önemli ölçüde yitirmiştir. Sömürge döneminin bu mirası yeni kurulan bağımsız devletlere de aktarılmıştır. 1958'den itibaren bağımsızlıklarını kazanmaya başlayan Batı Afrika ülkeleri, eski sömürgeci güçlerden miras aldıkları laiklik anlayışını anayasalarına entegre etmişlerdir.

Batı Afrika ülkelerindeki uygulamaları bu geçitler bağlamında incelediğimizde laiklik, bu coğrafyada sıklıkla sömürgecilik mirasının bir uzantısı olarak değerlendirilmekte ve yerel halkların dini inanç sistemleriyle çelişmektedir. Batı Afrika halkları için din, yalnızca kişisel bir inanç değil, aynı zamanda toplumsal kimliğin ve kültürel mirasın temel bir bileşenidir. Bu nedenle Batı Afrika'da siyasi otoritenin dinsel etkilerden tamamen bağımsız bir şekilde hareket etmesi oldukça zordur. Diğer bir ifadeyle bölgede oluşturulan laik devlet yapıları yerel kültürün isteği ve ihtiyaçları doğrultusunda değil, ithal bir ürün olarak bölgeye gelmiştir. Bu anlamda Batı dünyasının kendi ihtiyaçları doğrultusunda oluşturduğu laiklik bölgeye eklenmemeye çalışılmıştır.

Mali, Burkina Faso ve Fildişi Sahili gibi Batı Afrika ülkeleri üzerine yaptığımız inceleme, laiklik uygulamalarının hem ortak hem de farklı yönler taşıdığını göstermektedir. Bu ülkelerde laiklik ilkesi anayasal olarak kabul edilmiş olsa da hiçbir ülke doğrudan ya da

dolaylı olarak siyasi alanı dinden tamamen ayırtırmayı başaramamıştır.

4. Mali, Burkina Faso ve Fildişi Sahili Karşılaştırması

Bu bölümde inceleme konusu yaptığımız üç ülke arasındaki temel benzerlik ve farklılıklar, özellikle etnik yapı, dil, dini inançlar ve laiklik uygulamaları bağlamında incelenerek, bu ülkelerin siyasi ve toplumsal kimliklerinin oluşumundaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konulacaktır.

4.1. Etnik ve Dilsel Benzerlik

Mali, Burkina Faso ve Fildişi Sahili komşu ülkeler olarak etnik ve dilsel ortaklıklar göstermekle birlikte aralarında belirgin farklılıklar da taşımaktadır. Mandinka grupları (Bambara vb.), Fulani ve Voltaik grupları (Mossi vb.) gibi geniş nüfusa sahip etnik gruplar, bu ülkeler arasında ortak bir kültürel yapı oluşturmaktadır ve bu grupların dilleri de büyük ölçüde benzeşmektedir. Dil politikaları açısından Fransızca, Fildişi Sahili'nde resmi dil statüsünde iken, Mali ve Burkina Faso'da yalnızca çalışma dili²² olarak kullanılmaktadır. Mali'de Fransızca tek başına çalışma dili olarak kabul edilirken, Burkina Faso'da Fransızca, İngilizceyle birlikte kullanılmaktadır. Günlük yaşam pratiklerinde de dikkate değer farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin, Fildişi Sahili'nde Fransızca gündelik iletişimde baskın bir rol oynarken, yerel dillerden Bambara da (Dioula şivesi) yaygın şekilde kullanılmaktadır. Buna karşılık, Mali'de Bambara, Burkina Faso'da ise Moore (Mossi dili) ve Bambara (Dioula) gündelik iletişimin temel araçları olarak öne çıkmaktadır.

4.2. Dini Aidiyet

Batı Afrika genelinde nüfusun yaklaşık %51,9'u Müslüman, %36,4'ü Hristiyan, %11,3'ü ise Geleneksel Afrika Dinlerine mensuptur.²³ Bu genel ortalamaya karşın inceleme konusu yaptığımız üç ülke arasında dini aidiyet bakımından belirgin bir farklılık dikkat çekmektedir.

Mali'de halkın %94,8'i Müslüman, %2,7'i Hristiyan, geri kalanı ise geleneksel dinlere mensuptur.²⁴ Burkina Faso'da nüfusun %63,8'i Müslüman, %26,3'ü Hristiyan, geri kalanı geleneksel inançları takip

¹⁹ Moussa Mara, "Laïcité: Comprendons là pour mieux l'utiliser" (Erişim 11 Ocak 2025).

²⁰ Moritanya hariç. Çünkü Moritanya Anayasası'nın 1. maddesine göre, ülkenin resmi dini İslam'dır. Bkz. Moritanya Başbakanlık, "Constitution de la République Islamique de Mauritanie" (Erişim 11 Ocak 2025).

²¹ Fransız sömürgeciliğinin Afrika toplumlarındaki İslam'ın etkisini ve rolünü zayıflatma çabası, "Kara İslam" kavramının kullanımıyla belirginleşir. 1911 yılında ortaya çıkan bu kavram, İslam'ın Afrika'daki özgün yapısını indirgemeyi ve sömürgecilerin Hristiyanlık temelli politikalarını meşrulaştırmayı amaçlamıştır. Bkz. al Akhbar, (al-akhbar), "El-isti'mar ve el-İslam el-Esved: an Siyasat Faransa fi Garb Afrika" (Sömürgecilik ve Kara İslam: Batı Afrika'daki Fransız Politikaları Üzerine) (Erişim 25 Ocak 2025).

²² Çalışma dili, hükümetler veya kurumlar tarafından mesleki veya eğitimsel alışverişlerde kullanılan dildir. Çoğu durumda, resmi dil ile aynıdır. Ancak, nadir durumlarda, Mali ve Burkina Faso'da olduğu gibi, çalışma dili resmi dilden farklı olabilir. Daha fazla ayrıntı için bkz: The United Nations Office at Geneva (Ungeneva), "What is the difference between the official language and the working language?" (Erişim 25 Ocak 2017).

²³ The Association of Religion Data Archives (ARDA), "National / Regional Profiles Included Regions: Western Asia, Western Africa" (Erişim 11 Ocak 2025).

²⁴ Institut National de la Statistique du Mali, (Instat-Mali), "Septième Enquête Démographique et de Santé (EDSM-VII) 2023-24" (Erişim 11 Ocak 2025).

etmektedir.²⁵ Fildişi Sahili'nde ise Müslüman nüfus %42,5, Hristiyan nüfus %39,8 oranında olup, yerel dini inançlara bağlılık diğer iki ülkeye göre daha yüksektir.²⁶ Bu veriler ışığında İslam'ın Mali ve Burkina Faso'da baskın din olduğu, Fildişi Sahili'nde ise Müslüman ve Hristiyan nüfus oranlarının birbirine oldukça yakın olduğu görülmektedir.

Batı Afrika ağırlıklı olarak Müslüman bir bölge olmakla birlikte Hristiyanlık da azımsanmayacak bir demografik güce sahiptir. Yerel inançlar ise nispeten geri planda kalmaktadır. Din, bu bölgenin kültüründe ve sosyal kimliğinde çok önemli bir yer tutmakta, hem günlük yaşamı hem de kamusal davranışları derinden etkilemektedir. Bu durum, Batı Afrika'daki dini liderlerle halk arasındaki ilişkiler kadar siyasi aktörlerin de dinle olan etkileşimlerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Din, bölgenin toplumsal yapısının şekillenmesinde uzun yıllardır etkili olmuş bir güç olarak değerlendirilebilir. Zira, Gana İmparatorluğu'nun pagan yöneticileri ve ardından gelen Mali ve Songhai İmparatorluklarının Müslüman hükümdarları dinin toplumdaki yerini sağlamlaştırmak ve bu kimliği güçlendirmek için önemli adımlar atmışlardır. Ancak 19. ve 20. yüzyılda Fransız sömürge yönetimi dini etkileşimleri zayıflatmıştır. Fakat, 1958'lerden itibaren bağımsızlık süreciyle birlikte din bir kez daha toplumsal yaşamda önemli bir yer edinmiş ve tüm bu toplumsal pratiklerde belirleyici bir unsur olmuştur.

4.3. Laiklik Uygulamaları

4.3.1. Resmi Uygulamalar

Laikliğin temel iddialarından biri din ve vicdan özgürlüğünü güvence altına almasıdır. Mali, Fildişi Sahili ve Burkina Faso'daki laiklik anlayışı, bireylerin din seçiminde özgür olmasını ve seçilen dine sadık kalma hakkını güvence altına almaktadır. Ancak, bu ilkenin somut uygulamaları genellikle kamusal alanlarda, özellikle eğitim ve siyaset gibi alanlarda dini unsurlara belirli sınırlamalar getirmektedir. Bu durum kimi zaman dini inançların ifade özgürlüğünü kısıtlayabilmektedir.

Bölgedeki demografik ve dini çeşitlilik de uygulama birliğini etkilemektedir. Örneğin Fildişi Sahili'nin ilk Cumhurbaşkanı Houphouët-Boigny, Burkina Faso'nun sabık Cumhurbaşkanı Maurice Yaméogo ve Senegal'in kurucu Cumhurbaşkanı Leopold Sédar Senghor, Hristiyanlık ve dini inançların toplumdaki rolünü pekiştirmeye yönelik adımlar atmışlardır. Bu yaklaşım Fildişi Sahili ve Burkina Faso'da olumlu tepkiler alırken

daha yoğun İslami nüfusa sahip Senegal'de aynı derecede karşılık bulmamıştır.

Dini yayma ve tanıtım özgürlüğüne gelince Mali, Burkina Faso ve Fildişi Sahili gibi Batı Afrika ülkeleri dini özgürlüklerin tanıtımına yasalarla belirlenmiş çerçeveler dahilinde izin vermektedir. Bu bağlamda, tebliğ ve vaaz faaliyetleri yapılabilir, dini topluluklar ibadethaneler inşa edebilir, özel dini eğitim kurumları açabilir ve kendi dini medya kuruluşlarını kurarak öğretilerini serbestçe yayabilirler. Ancak, bu kuruluşlar özel sektör kapsamında değerlendirilmekte ve devlet yerine bağlı bulundukları dini kurumlar tarafından yönetilmektedir. Bu durum, camiler, kiliseler veya dini okullar gibi yapılar için geçerli olduğu gibi, din adamları ve öğretmenlerin maaşlarının da devlet tarafından değil bu kurumların kendileri tarafından karşılanması anlamına gelmektedir.²⁷ Fildişi Sahili'nde imamlar, devlet tarafından maaş almasa da hükümet tarafından verilen resmi imamlık kartıyla tanınmış bir statüye sahiptir. Buna karşın, Mali ve Burkina Faso'da imamlar benzer bir resmi statüye sahip değildir ve hükümet tarafından herhangi bir resmi tanınma sağlanmamaktadır. Dini okullar arasında da öğretmen maaşlarının karşılandığı kurumlar bakımından dikkat çekici farklar bulunmaktadır: Daha sonra detaylandırılacağı üzere, bu üç ülkede de Katolik okullarında görev yapan öğretmenlerin maaşlarının büyük bir kısmı devlet tarafından karşılanırken,²⁸ İslam ve Protestan okullarındaki öğretmenlerin maaşları ise tamamen bu okulların ait olduğu kurumlar tarafından finanse edilmektedir.

Din özgürlüğü kapsamında, ezan, kamet, namaz, hutbe veya kilise çanı gibi seslerin cami veya kilise dışına taşınmasında yasal bir engel bulunmamakla birlikte, Batı Afrika'da uygulamada farklılıklar gözlemlenmektedir. Genellikle ezan ve cuma (ezan, hutbe, kamet ve namaz) sesleri cami dışına verilirken, kamet ve beş vakit namaz sesleri sadece cami içinde duyulmaktadır. Kilise çanlarının sesi ise genellikle kilise yakınlarına kadar ulaşmaktadır. Ancak bu uygulamalar bölgelere göre değişiklik gösterebilmektedir.

Dini bayramların resmi olarak kabul edilme durumuna gelince, Mali'de, nüfusun büyük çoğunluğunu Müslümanların oluşturması nedeniyle İslam dininin önemli bayramları olan Ramazan Bayramı, Kurban Bayramı ve Mevlid-i Nebi gibi günler resmi tatil olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte, Mali'de yaşayan Hristiyan nüfusun dini bayramları olan Noel ve Paskalya

²⁵ Institut National de la Statistique et de la Démographie (Insd), "Rapport Résultats Définitifs RGPH" (Erişim 2 Aralık 2024).

²⁶ Institut National de La Statistique (Ins.ci), "Recensement Général de La Population et de L'habitat 2021" (Erişim 11 Ocak 2025).

²⁷ Bu ülkelerde imamlık gönüllülük esasına dayalı bir görev olduğundan imamlar genellikle sabit bir gelir elde etmezler. Ancak, camiye inşa eden kurumların veya kişilerin destekleri veya cami cemaatinin yaptığı bağışlar yoluyla maddi yardım alabilirler.

²⁸ Paul Esquieu - Serge Péano, *Rapport de recherche de l'IPE No . 106: Fonctionnement et Financement de l'Enseignement Fondamental Malien* (Pdf: UNESCO: Institut International de Planification de l'Education, 1996), 73; Abidjan Net (Abidjan.net), "Enseignement catholique : Un Evêque Réclame Trois Ans d'Arriérés de Subvention à l'Etat" (Erişim 02 Ocak 2025).

da resmi tatil takviminde yer almaktadır.²⁹ Çalışma ve Kamu Hizmeti Bakanlığı tarafından alınan kararlar doğrultusunda Kadir Gecesi ve Aşure Günü gibi diğer önemli İslami günler de ücretli tatil kapsamına alınabilmektedir. Burkina Faso'da sekiz adet dini bayram resmi olarak kutlanmaktadır. Bu bayramların üçü (Ramazan Bayramı, Kurban Bayramı ve Mevlid Kandili) Müslümanlara, beşi ise (Noel Günü, Paskalya Günü, İsa'nın Göğe Yükselişi Bayramı "L'Ascension", Meryem Ana'nın Göğe Yükselişi Bayramı "L'Assomption" ve Tüm Azizler Günü "La Toussaint") Hristiyanlara özgüdür.³⁰ Fildişi Sahili'nde ise resmi tatil olarak belirlenen dini bayram sayısı ondur. Müslüman topluluğa yönelik olarak Ramazan Bayramı, Kurban Bayramı, Kadir Gecesi ve Mevlid-i Nebi günleri resmi bayram olarak kutlanmaktadır. Hristiyanlara ait dini bayramlar arasında ise Noel Günü, Paskalya Günü, İsa'nın Göğe Yükselişi Bayramı, Meryem Ana'nın Göğe Yükselişi Bayramı, Tüm Azizler Günü ve Pentekost Bayramı yer almaktadır.³¹

İnceleme konusu yaptığımız üç ülkedeki resmi dini gün ve geceler, bu toplumlardaki dini çeşitliliğe işaret etmektedir. Hz. İsa'nın doğum gününe karşın İslam peygamberinin de doğum gününün resmi tatil günü olarak kabul edilmiş olması oldukça dikkat çekicidir. Bu uygulamalar laiklik ilkesi çerçevesinde devletlerin farklı dini gruplara eşit mesafede durmaya çalışmasının bir tezahürü olarak okunabilir. Bununla birlikte aynı uygulamanın Afrika yerel dinlerine karşı gösterilmemiş olması dikkat çekicidir. Bu durum, geleneksel inançların çeşitliliğine ve ortak bir kutlama gününün olmaması gibi nedenlere bağlanabilir.

Yemin metnindeki dini ifadelerin varlığı da laiklikle ilgili tartışmaların odak noktalarından birini oluşturmaktadır. Mali, Burkina Faso ve Fildişi Sahili özelinde Cumhurbaşkanlığı göreve başlama yemin metnlerini incelediğimizde önemli farklılıklar göze çarpmaktadır. Mali'de kullanılan yemin metnindeki "Mali'nin egemen halkı ve Tanrı huzurunda yemin ederim ki"³² ibaresi açık bir şekilde dini bir referans içermektedir. Buna karşılık Burkina Faso ve Fildişi Sahili'nde yemin metinleri, ilahi unsurları dışlayarak halkın huzurunda ve kendi onuru üzerine yemin edilmesine³³ vurgu yapmaktadır. Üç ülkede ortak olarak gözlemlenen yemin ederken göğe doğru el kaldırma jestinin ise ilahilikle ilişkilendirilen gökyüzü sembolizmi üzerinden dini bir çağrışım yaptığı söylenebilir. Bu durum, söz konusu ülkelerde laiklik ilkesinin yorumlanmasında farklı yaklaşımların varlığını ve yemin

metinlerinin bu farklılıkları yansıtmaya potansiyelini ortaya koymaktadır.

4.3.2. Siyaset ve Laiklik

Batı Afrika ülkelerindeki din-siyaset ilişkisini analiz etmeden önce dünyanın diğer ülkelerindeki din-siyaset ilişkisinin yerini anlamak önemlidir. Pew Araştırma Merkezi tarafından 199 ülkenin karşılaştırılmasıyla yapılan bir analize göre din ve devlet arasındaki ilişki anlamında ülkeler dört ana kategoriye ayrılabilir:

a. *Resmi dini olan ülkeler*: Bu kategoriye 43 ülke (%22) dahildir ve belirli bir dini resmi din olarak kabul etmektedir.

b. *Bir dinin diğerlerine göre tercih edildiği ülkeler*: Bu grupta bulunan 40 ülke (%20), resmi bir dini olmayıp belirli bir dine diğer dinlere göre daha olumlu yaklaşımda bulunmaktadır.

c. *Dini tarafsız ülkeler*: Yaklaşık %53'ü oluşturan 106 ülke, resmi bir dini olmayan ve bir dinin diğerine tercih edilmediği ülkelerdir.

d. *Din karşıtı ülkeler*: Bu kategori, genel olarak din özgürlüğünün kısıtlandığı ve din mensuplarının zulme uğradığı politikaları benimseyen 10 ülkeyi (%5) içermektedir.³⁴

Bu sınıflandırmalara göre Mali, Burkina Faso ve Fildişi Sahili üçüncü kategoride yer almaktadır. Ancak, bu devletlerin resmi bir dini bulunmasa da siyasetin din konusundaki tarafsızlığı her zaman mümkün değildir. Politikacılar siyasi etkilerini artırmak için dinle ilgili konuları sıklıkla kullanabilmektedir. Bu durumun sonucu olarak dinin siyaset üzerindeki etkisi her ülkede farklı şekillerde kendini göstermektedir. Mali'de nüfusun çoğunluğu Müslümandır, bu durum Müslümanların siyasi pozisyonların çoğunu üstlendiği ve İslam'ın siyasi yapılarındaki hakimiyetinin daha belirgin ve baskın olduğu anlamına gelmektedir. Buna karşın Burkina Faso ve Fildişi Sahili'nde geçmişteki yoğun misyonerlik faaliyetlerinin etkisiyle Hristiyan nüfusun oranı daha yüksektir ve sonuç olarak bu ülkelerde yönetim organlarındaki Hristiyan temsiliyeti daha büyük siyasi etkiye sahiptir.

Dinin siyaset üzerindeki etkisi Batı Afrika toplumlarında çeşitlilik göstermektedir. Mali, Burkina Faso ve Fildişi Sahili'nde demografik yapı ve siyasi güç dengeleri belirleyici olurken, Nijerya ve Gana'da bu etki siyasi istikrar ve toplumsal dengeyi sağlama amacıyla şekillenen uygulamalarla ortaya çıkmaktadır. Söz

²⁹ Mali Cumhuriyeti Resmi Gazetesi, Mali Cumhuriyeti'ndeki resmi tatiller hakkında 22 Temmuz 2005 tarihli 05-040/ sayılı Kanun, s. 965, bkz. Secrétariat Général du Gouvernement du Mali (SGG Mali), "Journal Officiel" (Erişim 11 Ocak 2025).

³⁰ Académie de Police, "Loi N° 079-2015/CNT Portant Institution de Fêtes Légales et Evénements à Caractère Historique au Burkina Faso" (Erişim 11 Ocak 2025).

³¹ Direction des Ressources Humaines du Ministère des Finances et du Budget (DRH.MFB), "Décret n°2011-371 du 4 novembre 2011" (Erişim 11 Ocak 2025).

³² Mali Anayasasının 55. maddesi. Bkz. SGG Mali, "Journal Officiel - Decret N°2023-0401/Pt-Rm du 22 Juillet 2023 Portant Promulgation de la Constitution".

³³ Digithèque MJP, "Burkina Faso Constitution du 11 juin 1991 (version de 2024)". – Fildişi Sahili Anayasasının 39. maddesi. Bkz. Centif.Ci, "La Constitution Ivoirienne (Édition 2016)".

³⁴ Pew Research Center, "Many Countries Favor Specific Religions, Officially or Unofficially" Erişim 11 Ocak 2025.

konusu bu iki ülkede anayasal bir zorunluluk olmamakla birlikte siyasi liderlikte dini çeşitliliği yansıtmaya çabası dikkate değerdir. Nijerya'da Müslüman Kuzey ile Hristiyan Güney arasında cumhurbaşkanlığı makamı sırayla devir-teslim edilir hale gelmiş ve bu durum neredeyse bir teamül halini almıştır.³⁵ Bu uygulama hem dini hem de etnik çeşitliliği temsil etmenin yanı sıra, ülke genelindeki siyasi dengeyi korumaya da yönelik bir adımdır. Benzer şekilde Gana'da da cumhurbaşkanı ve yardımcısının farklı dini inançlardan olması siyasi istikrarı sağlama adına bir gelenek gibi uygulanmaktadır. Yazılı anayasal düzenlemelere dayanmayan bu tür uygulamalar zamanla toplumun ve siyasetin kabul ettiği normlar haline gelmiştir.

Mali, Burkina Faso ve Fildişi Sahili, dinin siyasi sistemlerinde resmi bir rol oynamamasıyla öne çıkmaktadır. Her üç ülkenin de anayasaları din temelli ayrımcılığı açıkça yasaklayarak tüm vatandaşların eşitliğini anayasal güvence altına almaktadır.³⁶ Söz konusu anayasal düzenlemeler dinin, seçimler ve kamu görevlisi atamaları gibi siyasi süreçlerde bir ölçüt olarak kullanılmasını hukuken engellemektedir. Bu nedenle, herhangi bir dini gruba mensubiyet, bireyler için siyasi pozisyonlara erişimde kanunen bir avantaj ya da dezavantaj oluşturmamaktadır.

Bölgede dinlerin siyasi temsiline ve iktidarla etkileşimine bakacak olursak, Müslümanlar açısından farklı İslami akımları bir araya getiren İslami kuruluşlar, ilgili ülkelerdeki Müslümanları temsil eden önemli örgütlerdir. *Mali İslam Yüksek Konseyi*, *Burkina Faso İslam Dernekleri Birliği* ve *Fildişi Sahili İmamlar, Camiler ve İslam İşleri Yüksek Konseyi* sivil toplum kuruluşları statüsünde olmalarına rağmen hükümetler tarafından İslam'la ilgili meselelerde başlıca muhataplar olarak görülmektedir. Hristiyanlar açısından bakacak olursak bu üç ülkede Katolik Kiliseleri, *Mali Piskoposluk Konferansı*, *Burkina Faso-Nijer Piskoposluk Konferansı* ve *Fildişi Sahili Katolik Piskoposluk Konferansı* olmak üzere her ülkenin Piskoposluk Konferansları tarafından temsil edilmektedir. Ülkelerdeki kilise ve hareketlerin çeşitliliği nedeniyle Protestanlar ve Evanjelistler arasında resmi temsiliyet anlamında durum karmaşıklık içermektedir.³⁷

Bu ülkelerde dini örgütler ve din faaliyetleri uzun süredir içişleri bakanlıklarının denetimi altında faaliyet göstermektedir. Ancak, din işlerine adanmış bakanlıkların ortaya çıkışı bu alanda temel bir değişimi temsil etmektedir. Zira bu bakanlıkların rolü din politikalarını koordine etmek ve hükümetler ile dini topluluklar arasındaki ilişkileri yönetmektir. Bu bağlamda Mali'de 2012 yılından bu yana *Din İşleri ve İbadet Bakanlığı* bulunmaktadır. Burkina Faso'da 2022 yılında böyle bir bakanlık kurulmuş olsa da kısa sürede lağvedilmiştir. Şu anki mevcut durumda Fildişi Sahili ve Burkina Faso'da doğrudan dinle ilgili bir bakanlık bulunmamakta, din işleri içişleri bakanlığı uhdesinde ele alınmaktadır.

Mali, Burkina Faso ve Fildişi Sahili'nde dinin siyasallaştığı, siyasetin ve siyasetçilerin merkezine yerleştiği görülmektedir. Din, siyasiler için bir meşruiyet kaynağı olmaktadır. Siyasetçiler dini liderlerin etki ve desteğinden faydalanırken, bazı dini liderler de bu durumu hem siyasi hem de dini arenadaki etkilerini arttırmak için bir fırsat olarak kullanmaktadır. Örneğin Mali'de dini liderlerin siyaset üzerindeki etkileri oldukça belirgindir.³⁸ Siyaset ve din arasındaki bu sürekli etkileşim, bu ülkelerde siyaset ve dinin nasıl iç içe geçtiğini ve yönetim ve iktidar hedeflerine ulaşmak için nasıl rol değiştirdiklerini göstermektedir.

Nüfusunun %94,8'inin Müslümanların oluşturduğu ve köklü bir İslami geçmişe sahip olan Mali'de dini liderlerin siyaseti etkileme istekleri her zaman var olmuştur. İkinci Cumhuriyet dönemi (1968-1991) boyunca Malili Müslümanlar, devlet otoritelerinin ülkenin çoğunluğu Müslüman olan toplumun İslami karakterine saygı göstermesi gerektiğini savunarak Ramazan ayında barların ve alkol satışı yapan dükkanların kapatılması için 1980'lerde hükümete baskı yapmıştır. Moussa Traore döneminde 1991 askeri darbesine kadar bu mekanlar Ramazan aylarında kapatılmıştır.³⁹ Üçüncü Cumhuriyet döneminde (1991-2023) bu uygulamadan vazgeçilmiştir. Bununla birlikte dini liderler hükümet organları üzerinde devamlı olarak baskı oluşturmaya çalışmaktan geri durmamıştır. Nitekim 2009 yılında Aile Kanunu'nda yapılan reformlar sırasında İmam Mahmoud Dicko ve Bouyé Haïdara'nın liderliğinde Mali İslam Yüksek Konseyi İslam ve yerel kültürle uyumlayan maddelere karşı güçlü bir itirazda

³⁵ Babajide Olusoji Ololajulo, "Eating with One Spoon: Zoning, Power Rotation and Political Corruption in Nigeria", *African Studies* 75/1 (Mart 2016), 153; Mustapha Abdul-Hamid, "Christian-Muslim Relations in Ghana: A Model for World Dialogue and Peace", *Ilorin Journal of Religious Studies* 1/1 (2011): 29.

³⁶ Secrétariat Général du Gouvernement du Mali (SGG Mali), "Journal Officiel - Decret N°2023-0401/Pt-Rm du 22 Juillet 2023 Portant Promulgation de la Constitution" (Erişim 11 Ocak 2025); Digithèque de matériaux juridiques et politiques (Digithèque MJP), "Burkina Faso Constitution du 11 juin 1991 (version de 2024)" (Erişim 11 Ocak 2025); Cellule Nationale de Traitement des Informations Financières (Centif.Ci), "La Constitution Ivoirienne (Édition 2016)" (Erişim 11 Ocak 2025).

³⁷ Batı Afrika ülkelerinde, özellikle Mali, Burkina Faso ve Fildişi Sahili'nde, çeşitli Protestan ve Evanjelist mezheplerini temsil eden çok sayıda Protestan ve Evanjelist kilisesi bulunmaktadır.

Ancak, Mali hariç, bu ülkelerde tümünü temsil eden tek bir resmi kilise bulunmamaktadır; Mali'de ise Protestan ve Evanjelist nüfus oldukça azdır. Mali'de, resmi törenlerde Müslüman toplumu Yüksek İslam Konseyi Başkanı, Katolik ve Protestan topluluklarını ise Katolik ve Protestan kiliselerinin yetkilileri temsil etmektedir.

³⁸ İmam Mahmoud Dicko ve Bouyé Haidara bu durumda örnek olarak gösterilebilir. Zira, ülkenin dini ve siyasi sahnesindeki etkileri, cumhurbaşkanlığı adaylarını belirleme, tercih ettikleri kişileri bakanlık pozisyonlarına getirme veya bakanların istifasını sağlama gibi önemli siyasi müdahalelerde bulunmalarına olanak tanımıştır.

³⁹ Sahel Tribune, "Mois de Ramadan au Mali: Un Tour Dans Les Bars et Boutiques d'Alcool La Nuit" (Erişim 31 Aralık 2024).

bulunmuş ve reformun milletvekilleri tarafından onaylanmasına rağmen hükümeti bu maddelerin iptaline zorlamıştır. Bunun dışında Mali Yüksek İslam Konseyi 2018 yılında devlet okullarında cinsel eğitim verilmesini engellemeyi başarmıştır. Hükümet, homoseksüelliği herkes için bir hak olarak tanıyan bu dersi müfredata dahil etmeyi planlamış, ancak dini liderler, bu eğitimin çocukları eşcinselliği benimsemeye veya en azından kabul etmeye teşvik edeceğini savunarak derse karşı çıkmışlardır.⁴⁰

Ayrıca, politikacılar, özellikle seçim dönemlerinde seçmenlerinin desteğini kazanmak amacıyla dini liderlerin desteğini aramakta ve bu süreçte dini liderler, dini menfaatleri ve aynı zamanda kendi çıkarlarını koruyan şartlar öne sürmekten çekinmemektedir. Üzerinde uzlaşılacak konuların yerine getirilmediği durumlarda siyasiler ve dini liderler arasında çatışma çıkması da olasıdır.

2013 yılında dini liderlerin desteğiyle iktidara gelen ve 2020 yılında aynı liderler tarafından devrilen Mali eski Cumhurbaşkanı İbrahim Boubacar Keita bu durumun canlı kanıtı olarak karşımızda durmaktadır. Tüm bu girişimler İslami liderlerin hükümet kararlarını yönlendirmede ve kamu politikalarını ülkenin dini inançları ve değerleri doğrultusunda şekillendirmede önemli bir rol üstlendiğini göstermektedir.

Fildişi Sahili'ne gelecek olursak siyasi liderler, dini kimlikleri siyasi amaçlar doğrultusunda kullanarak toplumu derin mezhepsel ayrılıklara sürüklemişlerdir. Bu ciddi siyasi-dini krizlerin oluşturduğu kaos ortamı askeri müdahalelere kapı aralamıştır. Ülkenin uzun yıllar Hristiyan cumhurbaşkanları tarafından yönetilmesi sebebiyle dini-siyasi ayrışmaların derinleştiği görülmektedir.⁴¹

1960-1993 yılları arasında ülkeyi yöneten ilk Cumhurbaşkanı Félix Houphouët-Boigny ve onu takip eden Hristiyan cumhurbaşkanları, uzun süreli iktidar dönemleri boyunca Katolik Kilisesiyle yakın ve sağlam ilişkiler tesis etmişlerdir. Houphouët-Boigny'nin liderliği sırasında Katolik Kilisesi siyasi bir cazibe merkezi haline getirilmiş ve bu doğrultuda Abidjan Platosundaki St. Paul Katedrali gibi önemli Katolik yapıların yanı sıra, dünyanın en büyük kilisesi olan Yamoussoukro'daki "La Basilique Notre Dame de la Paix"⁴² gibi anıtsal dini yapılar hayata geçirilmiştir. Ayrıca, özel Katolik okullarının yaygınlaşması için ciddi çabalar harcanmış ve bu okulların örgün eğitim sistemine entegre edilmesi amacıyla hükümet tarafından güçlü bir destek

sağlanmasına önayak olunmuştur. Buna ek olarak, dini hoşgörü çerçevesinde ülkedeki bazı camilerin inşasına da katkıda bulunulmuştur.⁴³

Cumhurbaşkanı Félix Houphouët-Boigny'den 2011 yılına kadar iktidarda kalan halefleri, devletin farklı kademelerindeki liderlik pozisyonlarında Hristiyanları öne çıkaran ve Müslümanları neredeyse tamamen dışlayan bir politika benimsemişlerdir. Bu yaklaşım, Müslümanları ya yabancı ya da göçmen çocukları olarak görme düşüncesine dayanmaktadır. Bu politikaların sonucu olarak Fildişi Sahili'nde siyasi, dini ve toplumsal krizler derinleşmiş ve bu durum, binlerce insanın hayatını kaybetmesine sebep olan şiddetli çatışmaların patlak vermesine yol açmıştır.⁴⁴

2011 yılında iktidara gelen ve 2015 ile 2020 yıllarında yeniden seçilen Fildişi Sahili'nin ilk ve tek Müslüman Cumhurbaşkanı Alassane Dramane Ouattara, ülkenin farklı toplulukları arasındaki dini çatışmaları çözmek amacıyla çeşitli çabalar göstermiştir. Bu bağlamda, Diyalog, Hakikat ve Uzlaştırma Komisyonu'nu kurarak başına Yüksek İmamlar Konseyi (COSIM) Başkanı Aboubacar Fofana ve Bouaké Başpiskoposu Paul Siméon Ahouana'yı atamıştır.⁴⁵ Bu komisyon, çatışmaları sona erdirmeye ve ülkedeki dinler arası barış ile güvenliği teşvik etmeye başarılı olmuştur. Ouattara'nın iktidara gelmesiyle birlikte Fildişi Sahili'nde laiklik anlayışının yeni bir boyut kazandığı söylenebilir. Zira devlet, her ne kadar pratikte zorluklar içerse de tüm dini gruplara eşit davranmaya ve onları desteklemeye çalışmaktadır.⁴⁶ Bu durum, Fildişi Sahili'nde laiklik anlayışının iki aşamalı bir süreçte geliştiğini ortaya koymaktadır: İlk aşamada laiklik, esas olarak Hristiyanlıkla özdeşleştirilmiş; ikinci aşamada ise laiklik ilkesinin, ülkenin tüm dini gruplarla iş birliği yapma amacını taşıdığı anlaşılmaktadır.

Burkina Faso'daki din-siyaset ilişkileri, Fildişi Sahili'ndeki 2021 öncesi duruma belirgin şekilde benzemektedir. Her iki ülkede de laiklik, genellikle devletin Hristiyanları diğer dini gruplara kıyasla daha avantajlı bir konumda tutması olarak anlaşılmaktadır.

İncelediğimiz ülkeler özelinde bir karşılaştırma yapacak olursak Mali'de İslami değerler ön plana çıkarılırken Fildişi Sahili ve Burkina Faso'daki siyaset, genellikle Hristiyanları tercih eden ve Hristiyanlığı İslam'dan üstün gören liderler tarafından yönlendirilmektedir. Kahir ekseriyetin Müslüman olduğu Mali'de laiklik İslam önünde bir engel gibi algılanmaktadır. Buna karşın dini çeşitliliğin daha yaygın

⁴⁰ Ouest France (Ouest-France), "Mali : manifestation contre un manuel scolaire évoquant l'homosexualité, pourtant abandonné" (Erişim 25 Ocak 2025).

⁴¹ Badr Hasan Şafi, "Ezimatü Sahili'l Ac ve Mihnetü'l Müslimîn", *Qiraat Africa* 2/2, (Eylül 2005), 110

⁴² Yamoussoukro'daki Notre-Dame de la Paix Bazilikası, mesafe olarak sıklıkla dünyanın en büyük kilisesi olarak nitelendirilmektedir. *Guinness World Records*'a göre, bu unvanı bazilikanın inşasının tamamlanmasından bu yana tanınmıştır. Bkz. Guinness World Records, "Largest Church" (Erişim 31 Aralık 2024).

⁴³ Observatoire International du Religieux (Obsreligion), "Note N°06: Religion et Politique en Côte d'Ivoire: Un Demi-Siècle d'Intimités Ambivalentes" (Erişim 31 Aralık 2024).

⁴⁴ Badr Hasan Şafi, "Ezimatü Sahili'l Ac ve Mihnetü'l Müslimîn", *Qiraat Africa*, 2/2, (Eylül 2005), s. 110

⁴⁵ Obsreligion, "Note N°06: Religion et Politique en Côte d'Ivoire: Un Demi-Siècle d'Intimités Ambivalentes".

⁴⁶ Regards Protestants, "Religion et politique en Côte d'Ivoire" (Erişim 02 Ocak 2025).

olduğu Fildişi Sahili ve Burkina Faso'da laiklik dini güvencenin kaynağı olarak görülmektedir. İncelediğimiz üç örnek de dinler arasında tam bir siyasi tarafsızlığın sağlanmasının mümkün olmadığını göstermektedir. Zira bölgedeki tüm laik hükümetler ister istemez belirli dini gruplara destek verme veya bu gruplara yönelik taraftar olma eğilimindedir.

Ancak, Mali ve Burkina Faso'daki mevcut geçici askeri hükümetlerin, dini liderlerle ve hatta politikacılarla olan ilişkilerini sınırlandırma ya da bu aktörlerden gelen baskılardan kaçınma doğrultusunda mesafe koymaya ve gerekirse onları yargılamaya başladığı görülmektedir.⁴⁷ Bu gelişmenin temelinde, yönetimi devralan askerlerin yeni-sömürgecilik pratiklerine karşı bağımsızlıklarını yeniden kazanma çabaları yer alıyor olabilir. Nitekim bu ülkeler, uzun bir süre dolaylı olarak Fransız nüfuzu altında kalmanın yanı sıra dini liderlerin toplumsal ve siyasi etkisinin sınırlayıcı gücüyle karşı karşıya kalmış; ayrıca devletin çıkarlarını gözetmekten ziyade kişisel menfaatlerini önceleyen politikacılar tarafından manipüle edilmiştir. Tüm bunlara ek olarak, incelediğimiz toplumlar aynı zamanda ciddi terör tehditleri altında yaşamlarını sürdürmektedir. Bu bağlamda, yönetimlerin bu türden önlemleri benimsemesi, ülkelerin içinde bulunduğu olağanüstü koşulların çözülmesi yolunda önemli bir başlangıç noktası teşkil edebilir. Zira yukarıda sayılan taraflardan her birinin mutlak nüfuzu altında varlığını sürdürmesi, devletlerin egemenliklerini tam olarak yeniden tesis etmede ciddi engellerle karşılaşmalarına yol açabilir.

4.3.3. Eğitim ve Laiklik

Mali, Fildişi Sahili ve Burkina Faso anayasaları kamu eğitiminde laiklik ilkesini benimsemektedir.⁴⁸ Bu sebeple ister zorunlu ister seçmeli olsun devlet okullarında din eğitime yer verilmemekte, devlet okullarında ve üniversitelerde mesai saatleri belirlenirken dini unsurlar göz önünde bulundurulmamaktadır. Ders ve sınavlar kimi zaman Cuma namazı saatlerine denk gelebilmektedir. Din ve vicdan özgürlüğüyle ilgili anayasal düzenlemeler bu durumda teorik bir söylemden öteye geçememekte, dini gereklerini yerine getiren bireyler ayrımcılığa maruz kalabilmektedir.

Bölgede eğitimin laikliği sürekli bir tartışma konusu olmaktadır. Laik eğitim almış birçok birey ile devlet yetkilileri ve siyasetçiler laikliği desteklemekte ve savunmaktadır. Bununla birlikte, laikliğe karşı çıkan

bazı kesimler laik eğitimi yerel halk için bir ateizm aracı olarak değerlendirmektedir.⁴⁹ Bu görüşe göre din, çocuklara eğitim yoluyla aktarılması gereken bir değerler bütünüdür. Eğer çocuklar bu eğitimden mahrum bırakılır ve dine ya da toplumsal değerlere karşı çıkan düşünceler öğretilirse, kaçınılmaz olarak çocukların dinden sapacakları düşünülmektedir. Bu bağlamda Mali devletinin laiklik ilkesini ya tamamen kaldırması ya da en azından eğitim alanındaki etkisini sınırlandırması yönünde artan talepler dile getirilmektedir.⁵⁰

Devletin laik bir yapıya sahip olması, kamu okullarında halkın dini ilimleri öğrenmesini engellemek anlamına gelmemelidir. Nitekim gerek Batı'da gerekse İslam dünyasında okullarında dini bilimlere yer veren pek çok laik ülke bulunmaktadır. Fransa gibi laikliğin sembollerinden biri olan bir ülkede bile Alsace-Moselle bölgelerinde devlet okullarında dini eğitim sunulmaktadır. 1871-1918 yıllarında Alman hakimiyetinde kalan bölge geri alındığında dini eğitim hakları günümüze kadar korunmuştur.⁵¹ Aynı zamanda Fransa'nın Strasburg Devlet Üniversitesi hem Katolik Fakültesine hem de Protestan Fakültesine ev sahipliği yapmaktadır. Ayrıca üniversitede İslami Bilimler Fakültesi ve İslami Finans Bölümü gibi dini eğitim sunan bölümler de bulunmaktadır.⁵² Almanya gibi diğer Avrupa ülkelerinde de devlet okullarında dini eğitime izin verilen uygulamalar mevcuttur. Aynı durum, din öğretiminin öğrencilere sunulduğu Türkiye için de geçerlidir. Bu ülkelerde devlet, laikliği korurken aynı zamanda din öğretimine bazı koşullar altında izin vermekte veya dini kurumları desteklemektedir. Tüm bu örnekler laiklik anlayışının çeşitliliğini ve bazı durumlarda laikliğin pratikte nasıl uygulandığını göstermektedir. Her ülkenin kendi kültürel ve tarihsel bağlamına göre laiklikle din eğitimi arasında denge kurma şekli farklılık göstermektedir.

Laikliğin geliştiği Avrupa'da bile din öğretimi konusunda gösterilen esneklikler Batı Afrika'daki din öğretimi konusundaki ayrıştırıcı uygulamaların sorgulanmasına neden olmaktadır. Birer Fransa sömürgesi olarak incelediğimiz ülkeler Fransa ekolünü esas alarak eğitim hususunda katı bir laiklik yaklaşımı göstermektedir.

Fransa sömürge günlerini hatırlatan tüm uygulamalar son yıllarda sıklıkla eleştirilmektedir. Mali'de başlayan daha sonra Burkina Faso ve Nijer ile

⁴⁷ İlgili ülkelerde siyasi partilerin ve dini liderlerin önceki dönemlere kıyasla belirgin bir zayıflama gösterdiği gözlemlenmektedir. Bu durum, dokunulamaz olarak kabul edilen siyasi ve dini figürlerin hapsedilmesi ve birçoğunun da tutuklanma korkusuyla ülkeyi terk etmesiyle somutlaşmaktadır.

⁴⁸ Bkz. Mali Anayasası'nın 11. maddesi; Burkina Faso Anayasası'nın 27. maddesi; Fildişi Sahili Anayasası'nın 30. maddesi. Ancak, Fildişi Sahili'nin ilgili maddesi eğitimde laiklikten özel olarak bahsetmese de genel olarak devletin laik bir yapı taşıdığı ifade edilmektedir ve buna dayanarak ülkede uygulanan kamu eğitim sistemi laiktir.

⁴⁹ Bu duruma, Mali Vaizler Birliği Başkanı İmam Mouhamed Traoré'nin, akademisyen ve vaiz Ahmed Bolly'nin, hem âlim hem de siyasetçi olarak tanınan Youssef Hassane Diallo'nun ve

diğer bazı imamların 2023 referandumu sırasında laikliğe karşı olduklarını ifade eden açıklamaları örnek gösterilebilir.

⁵⁰ Ahmed Abdoulaye Bolly, *el Zadu'l İlmî lil'Eimmeti ve Duati fi Muharabati'l Almaniye fi Mali*, (Bamako: Konta Technologie, 2023), 10

⁵¹ Turgay Gündüz - Merve Kılınç, "Fransa'nın Alsace-Moselle Bölgesi Devlet Okullarında Din Eğitimi", *Amasya İlahiyat Dergisi* 13 (Aralık 2019).

⁵² Ahmed Abdoulaye Bolly, *el Zadu'l İlmî lil'Eimmeti ve Duati fi Muharabati'l Almaniye fi Mali*, (Bamako: Konta Technologie, 2023), 7-9

devam eden darbeler silsilesi bölge ülkelerini Sahel İttifakı altında Fransa sömürge zihniyetine karşı yeni bir bilinç oluşturmaya zorlamıştır.⁵³ Söz konusu ülkeler benimsemiş oldukları bağımsızlık ve egemenlik politikalarıyla kendi toplumsal değerleri ve ihtiyaçlarıyla uyumlu politikalar geliştirebileceklerini göstermişlerdir. Bu minvalde ilerleyen süreçte toplumsal istek ve geleneklerin daha fazla dikkate alınmasıyla din öğretiminin devlet okullarında kendine yer bulmaya başlaması muhtemeldir.

Özel dini kurumlar tarafından okul açılmasına Mali, Burkina Faso ve Fildişi Sahili'nde anayasal olarak izin verilmekte olup bu okulların faaliyetleri ulusal yasalara tabi kılınmaktadır. Bu bağlamda, özel dini okulların örgün eğitim sistemine entegrasyonu ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Mali'de modern dini okullar örgün eğitim sistemine tamamen entegre edilmiş olup öğrenciler hem dini hem de resmi müfredatı bir arada öğrenmektedir. Fildişi Sahili ve Burkina Faso'da ise Hristiyan okulları tamamen entegrasyon süreçlerini tamamlamışken, İslam okullarında entegrasyon süreci halen devam etmektedir. Bazı İslam okulları entegrasyona uygun hale gelerek örgün eğitim sistemine dâhil olmuşken, diğerleri bu süreci tamamlamaya çalışmaktadır. Söz konusu bu ülkelerde tüm devlet okulları ve entegre okullar, eğitim kademelerinin sonunda ortak devlet sınavlarına katılmakta ve bu sınavlar öğrencilere resmi diplomalar elde etme hakkı sağlamaktadır. Bununla birlikte İslam okulları mezunlarına kendi diplomalarını vermeye devam etmekte olup bu diplomalar ilgili devlet otoritelerinin, genellikle Millî Eğitim Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığının tasdikleriyle geçerlilik kazanmaktadır.⁵⁴

Özel dini okulların devlet tarafından desteklenmesine baktığımızda, söz konusu ülkelerde İslami okullara yönelik özel bir finansmanın olmadığı görülmektedir. Buna karşın, Katolik okulları bu üç ülkenin hükümetleri tarafından büyük ölçüde

desteklenmekte ve öğretmen maaşlarının %80'ine varan kısmı devlet tarafından karşılanmaktadır.⁵⁵

Fildişi Sahili'nde ise ülkedeki Hristiyanlığın güçlü siyasi etkisine paralel olarak ve Fildişi Sahili Piskoposluk Konferansı'nın talebi üzerine, devlet okullarında Hristiyan din eğitimi verilmesine izin verildiği görülmektedir.⁵⁶ Bu uygulama, devletlerin laiklik ilkesinin öngördüğü şekilde dini topluluklar arasında tarafsız davranmadığının bir başka kanıtı olarak değerlendirilebilir.

4.4. Batı Afrika'daki Dinlerin Laikliğe Yönelik Tutumları

Batı Afrika toplumlarının laikliğe karşı tutumlarını anlamak için dinlerin tarihsel süreçte siyasi yapılar ve işleyişlerle olan etkileşimini analiz etmek gerekir. Geleneksel Afrika dinleri bu coğrafyada ilk inanç sistemi olarak yer almış olmasına karşın, yaşamın düzenlenmesi ve toplumsal yapının şekillendirilmesinde İslam ve Hristiyanlık gibi semavi dinlere kıyasla etkisi büyük ölçüde azalmıştır. Batı Afrika'daki dinlerin laikliğe karşı tutumları, sadece dini görüşlerden kaynaklanmakla kalmayıp, aynı zamanda toplumsal ve politik çıkarları yansıtan duruşlar da sergilemektedir.

Geleneksel dinler incelendiğinde, laikliğe karşı belirgin ilkesel bir karşıtlık bulunmadığı görülmektedir. Aksine laiklik, özellikle demografik açıdan azınlık olan bu dinler için dini ritüellerini özgürce yerine getirme garantisi olarak değerlendirilebilir. Zira devletlerin çoğunlukta olan bir dini resmi din olarak kabul etmesi durumunda geleneksel dinlerin takipçileri dışlanma ve çeşitli kısıtlamalara maruz kalma tehlikesiyle karşılaşabilir. Son yıllarda Afrika'da yükselen Kemitizm dalgasına da burada bir paragraf açmak gerekir. Kemitler semavi dinleri sömürgeci dinler olarak değerlendirerek reddedip eleştirmekte, Afrikalıları, otantik Afrika ve Siyahi medeniyetleri olarak gördükleri eski Mısır Firavun geleneğine dönmeye teşvik etmektedir.⁵⁷ Etnik bir

⁵³ Sahel Devletler İttifakı, Eylül 2023'te Mali, Burkina Faso ve Nijer'in Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu'ndan (ECOWAS) çekilmelerinin ardından hayat bulmuştur. Bu üç ülke, ECOWAS'ı, eski sömürgeci güçlerin çıkarlarını koruma ve bunları dayatma çabası içinde olmakla suçlamaktadır. 2024 yılının temmuz ayında, ittifakın konfederasyona dönüşmesiyle birlikte söz konusu ülkeler, savunma, ekonomi ve diplomasi alanlarında daha güçlü bir iş birliği kurarak bağımsızlıklarını ve egemenliklerini pekiştirme amacını gütmüşler ve birbirleriyle daha derin ilişkiler geliştirmeyi hedeflemişlerdir.

⁵⁴ Bu konu, üç ülke arasında farklılıklar göstermektedir. İslami okulların resmi eğitim sistemine entegre edildiği Mali'de, söz konusu belgelere sahip bireyler herhangi bir tasdik veya tanıma sorunu yaşamamaktadır. Ancak, entegrasyon sürecinin devam ettiği Burkina Faso ve Fildişi Sahili'nde, henüz resmi sisteme dâhil edilmemiş okullardan mezun olan bireyler, diplomalarının resmi makamlarca tasdik edilmemesi ve dolayısıyla tanınmaması gibi sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır.

⁵⁵ Mali için bkz. Paul Esquieu - Serge Péano, *Rapport de recherche de l'IPE No . 106: Fonctionnement et Financement de l'Enseignement Fondamental Malien* (Pdf: UNESCO: Institut International de Planification de l'Education, 1996), 73.

Fildişi Sahili için bkz. Abidjan Net (Abidjan.net), "Enseignement catholique : Un Evêque Réclame Trois Ans d'Arriérés de Subvention à l'Etat" (Erişim 02 Ocak 2025).

Laiklik uygulamalarına karşı tepkilerin arttığı Mali'de 2023 referandumdan sonra hükümet, Katolik okullarına verilen mali yardımları 2024-2025 eğitim yılından itibaren kesme kararı almış olsa da okul yöneticileri okulları kapatma tehdidinde bulununca hükümet geri adım atmış ve yardımların Ekim 2025'e kadar devam etmesine karar vermiştir. Böylece Katolik okullar farklı finansman kaynakları bulmak için zaman kazanmıştır. Bkz. Sudio Tamani (Studiotamani), "Subvention des Écoles Catholiques: Un Consensus Pour L'année Scolaire Prochaine" (Erişim 02 Ocak 2025).

⁵⁶ Fildişi Sahili Resmi Gazetesi, Mart 31 1966 tarihli *Kararname No 66-123*, s. 507. Aktaran: Issouf Binaté, "La réforme contemporaine des médersas en Côte d'Ivoire" *Autrepart* 4/80 (2016), 128.

⁵⁷ Kemitler, eski Mısırlıların siyah ırka mensup olduğunu ve eski Mısır medeniyetinin bu halk tarafından kurulduğunu savunan Pan-Afrikanist tarihçilerden Cheick Anta Diop'un görüşlerine dayanmaktadır. Bkz. Cheikh Anta Diop, *The African Origin of Civilization: Myth or Reality*, çev. Mercer Cook, (New York: Lawrence Hill & Company, 1974).

milliyetçilikle birleşen bu söylemler son yıllarda toplumsal gerilimi tırmandırmaktadır.

Konuya Hristiyanlık açısından bakıldığında, Hristiyanlığın Roma Katolik Kilisesi tarafından kabul edildiği dördüncü yüzyıldan on sekizinci yüzyıla kadar Avrupa'da kilisenin güçlü bir siyasi ve idari otoriteye sahip olduğu görülmektedir. On sekizinci yüzyılda Fransız Devrimi'nin ardından ise bu otorite zayıflamıştır. Batı Afrika'da ise Avrupalı sömürgeciler, laiklik ilkesini benimsemelerine rağmen, toplumları Hristiyanlaştırmak için misyonerlerle iş birliği yapmışlardır. Bu iş birliği, yerel halkların Batı kültürüne uyum sağlamasını kolaylaştırmış ve sömürgeci güçler, Hristiyan Afrikalı liderlerin yetiştirilmesinin yolunu açmıştır. Bu liderler, özellikle Fildişi Sahili ve Burkina Faso gibi ülkelerde Hristiyanlığın siyasi nüfuzunun pekiştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Sonuç olarak, laiklik ilkesine rağmen bu liderler ülkelerinde Hristiyanlığın siyasi olarak büyümesine katkı sağlamıştır. Hristiyanlar için laiklik, yalnızca haklarını korumakla kalmaz, aynı zamanda onlara maddi ve manevi destek de sunar; bu destek, çoğunluk ya da azınlık olmalarına bakılmaksızın verilmektedir. Bu nedenle laiklik Hristiyanlar tarafından destek görmektedir.

İslami açıdan Kur'an ve Sünnet hem bireysel hem de toplumsal yaşamı yönlendiren ilkeler sunmaktadır. Bununla birlikte, şeriat perspektifinden bakıldığında dini ve dünyevi meseleler arasında belirgin bir ayrım mevcuttur. Batı Afrika'da, özellikle Mali ve Moritanya gibi çoğunluğu Müslüman olan ülkelerde İslam'ın tarihsel deneyimi, bu dinin bölgeye imparatorluklar döneminde girişinden itibaren siyasî düşünce, ahlâk ve yasama alanlarında önemli bir referans kaynağı olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak, sömürgecilik, laiklik ve misyonerlik faaliyetlerinin etkisiyle, İslam'ın bu referans olma rolü zamanla belirgin bir şekilde azalmıştır.

Bölgedeki Müslümanların laikliğe yönelik tutumları iki ana gruba ayrılmaktadır. İlk grup laikliği dinler arası barışçıl bir yaşama modeli olarak benimseyip inanç ve ibadet özgürlüğünü garanti altına alan bir sistem olarak görmektedir. Bu grup, Batı Afrika'daki Müslümanların büyük bir kısmını temsil etmektedir. Diğer grup ise laiklik ilkesine karşı çıkarak onu İslam'a karşı bir saldırı aracı olarak değerlendirmektedir. Bu grup da iki alt gruba ayrılmaktadır: Birinci grup, laikliği yasal sınırlar içinde ve barışçıl bir şekilde karşılayarak, anayasa metninden çıkarılmasını veya en azından İslam'a karşı kullanılmamasını savunmaktadır. Bu görüş genellikle selefi grupları tarafından temsil edilmektedir. İkinci kısım ise İslam'ın özünü temsil etmeyen şiddet yanlısı gruplardır. Bu gruplar laikliğe karşı daha sert direniş göstermektedir.

Mali, Burkina Faso ve Fildişi Sahili'nde din adamları, siyasetçiler ve kamu ile özel sektör çalışanları da dahil olmak üzere Müslümanların büyük bir çoğunluğu tarafından laiklik ilkesinin geniş kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Bununla birlikte zaman zaman din adamları ve âlimler tarafından devletin dinler arasında daha tarafsız bir tutum sergilemesi ya da İslam toplumunun marjinalize edilmesi olarak yorumlanabilecek politikalarından kaçınılması yönünde talepler dile getirilmektedir. Mali'de dikkat çekici bir farklılık olarak tasavvuf tarikatlarının laikliğin savunulmasında Sünni mezheplere kıyasla daha etkili bir rol oynadığı gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, Mali Manevi Liderler Birliği *Le Groupement des Leaders Spirituels du Mali* önemli bir örnek teşkil etmektedir. Söz konusu birlik, 2023 yılında anayasal bir referandum sürecinde laikliğin anayasadan kaldırılmasını talep eden girişimlerin karşısında kritik bir rol üstlenmiştir. Birlik, bu tür taleplerin terörist gruplarla örtük bir iş birliği anlamına geldiğini ifade etmiş ve anayasa kapsamında laiklik ilkesinin korunması gerektiği konusunda ısrarcı bir tavır sergilemiştir. Birlik başkanı ve aynı zamanda Mali İslam Yüksek Konseyi Başkanı olan Cherif Ousmane Madane Haidara bu bağlamda Mali'nin hiçbir zaman bir İslam devleti olmayacağını vaazlarında ifade etmiştir.

Laiklik karşıtı hareketler bağlamında Batı Afrika'da nüfusun %51,9'unu oluşturan Müslüman topluluklar, laikliğin olumsuz etkilerini en çok hisseden kesimlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, bölgedeki bazı Müslüman grupların laikliğe karşı direniş hareketlerinde belirgin bir rol oynamasına yol açmıştır. Laiklik, dini otoriteleri devlet ve siyaset mekanizmalarından ayırtırmayı hedeflemekte olup, bu ayrım medeni hukuk, eğitim, evlilik ve aile gibi kamusal alanlardaki mevzuatı etkilemektedir. Bu sebeple hükümet ile dini kurumlar arasındaki ilişkilerin yönetilmesinde çeşitli zorluklar ortaya çıkmaktadır. Laik hükümetlerin dini, ibadet yerleri veya evler gibi özel alanlarla sınırlamak isteyerek kamusal alandan dışlama girişimleri gerilimi zaman zaman artırmaktadır. Cuma namazı saatlerinde ders veya sınav planlamaları ve İslami miras hukukunun değiştirilmeye çalışması⁵⁸ gibi uygulamalar bu tür zorluklara örnek teşkil etmektedir. Bu tür eylemlerin ve İslam'a yönelik saldırı girişimlerinin bir sonucu olarak Mali'de, aralarında Mali İmamlar ve Âlimler Birliğinin (Limama) de bulunduğu yaklaşık yirmi İslami kuruluş devletin laiklik ilkesini İslam karşıtı bir araç olarak kullandığını iddia ederek laiklik ilkesinin anayasa taslağından çıkarılmasını ve 2023 anayasa referandumuna dahil edilmemesini talep etmiştir.⁵⁹ Mali'de Ahmed Bolly gibi laiklik karşıtları Mali'nin tarihsel olarak laiklik kavramını benimsemediğini ve asıl isteklerinin "laiklik" terimini silmek ve onun yerine uzlaşmacı bir kavram olan "çok dinli devlet" gibi bir ifade koymak istediklerini belirtmektedir. Bolly'ye göre laiklik,

⁵⁸ Mali'de, mirasta cinsiyet eşitliğini öngören Aile Kanunu, Müslüman toplulukların itirazları nedeniyle henüz kabul edilmemiştir. Öte yandan, Fildişi Sahili ve Burkina Faso'da, miras kanunlarına göre mirasın cinsiyet veya din ayrımı yapılmaksızın eşit bir şekilde paylaşılması gerekmektedir.

⁵⁹ Le Monde (Lemonde.fr), "Le Monde Afrique Mali Au Mali, des associations font front commun contre la laïcité dans la Constitution" (Erişim 04 Ocak 2025).

toplumu İslami kimliğinden soyutlamayı ve dış politikada Batı'ya bağımlı hale getirmeyi amaçlamaktadır.⁶⁰ Ama tüm bu çabalara rağmen laiklik yeni anayasada yer bulmayı başarmıştır. 1992 tarihli Mali Anayasası, devletin laik yapısını tartışmaya kapalı bir ilke olarak net bir şekilde tanımlamış⁶¹ olsa da 2023 Anayasasında bu prensibin daha açık ve detaylı bir şekilde ifade edilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaç, laiklik ilkesine yönelik eleştirilerde bulunan kesimlerin endişelerini yatıştırmayı amaçlayan bir adım olarak ortaya çıkmıştır. Yeni anayasa, laikliğin tartışılmaz bir ilke olduğu algısını ortadan kaldırmış ve bu kavrama ilişkin daha kapsayıcı bir yaklaşım benimsemiştir. Mali bağlamında laikliğin tanımı, anayasanın 32. Maddesinde şu şekilde açıklığa kavuşturulmuştur: “Laiklik, din ve inançlara karşı bir duruş değildir. Temel amacı, hoşgörü, diyalog ve karşılıklı anlayış ilkeleri doğrultusunda bir arada yaşamayı teşvik etmek ve desteklemektir.”⁶²

4.5. Terörist Gruplar ve Laiklik

Terörizm, belirli siyasi, dini veya ideolojik hedeflere ulaşma amacıyla bireylere veya mülkiyetlere karşı ciddi şiddet eylemlerinin gerçekleştirilmesi ya da bu tür eylemlerle tehdit edilmesi şeklinde tanımlanmaktadır.⁶³ Batı Afrika'da şiddet eylemlerinin arkasında siyasi ve dini saikler aranabilir. Siyasi terörizm, Mali'nin kuzeyinde merkezi devletten ayrılarak laik bir devlet kurmayı hedefleyen ve bu hedefe ulaşmak için şiddete başvuran laik hareketler tarafından temsil edilmektedir. Bu durumun karşı cephesinde ise bölgede bir İslam devleti kurmayı amaçladığını iddia eden dini gruplar bulunmaktadır. Yalnız terör gruplarının kaynak ve niyetleri doğru okunmalıdır.

Eski sömürgeleri üzerinde son yıllarda hızlıca etki gücünü yitiren Fransa'nın terör gruplarını desteklediği iddiaları sıklıkla gündeme gelmektedir. Hatta bu iddialar Mali'de hükümet düzeyinde bile dile getirilmektedir. Mali hükümeti, Fransa'yı kendi topraklarında terörizmi desteklemekle suçlayarak bu iddiasını desteklemek için yeterli kanıt bulunduğunu ileri sürmektedir. Bu doğrultuda Mali Dışişleri Bakanı Abdoulaye Diop, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne bir mektup yazarak ülkesindeki durum hakkında eldeki kanıtlara dayanarak acil bir oturum düzenlenmesini talep etmiştir. Mali hükümeti ayrıca Güvenlik Konseyi'nden Fransa'nın Mali'ye yönelik saldırgan eylemlerini derhal durdurması için gerekli tedbirleri almasını istemiştir.⁶⁴ Lakin bu talebe henüz olumlu bir yanıt verilmemesi, bazı güçlerin bölgedeki terörist saldırıları dolaylı olarak desteklediğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu durum, Batı Afrika'da terörün, sömürgeci askerî varlığı yeniden ve farklı bir şekilde meşrulaştırmak için nasıl kullanıldığını

göstererek, yeni-sömürgecilik kavramını daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Kısacası, terörist gruplar laikliğe karşı olduklarını veya İslami bir devlet kurmak istediklerini söylese de gerçekte sömürgeci güçlerin çıkarlarına hizmet etmektedirler.

Sonuç

Bu makale, laikliğin hem siyasi hem de sosyal boyutları olan çok katmanlı bir uygulama olduğunu göstermektedir. Avrupa Orta Çağı'nda Katoliklik örneğinde olduğu gibi laiklik terimi, din adamı olmayan ve işlevleri seküler faaliyetlerle sınırlı olan Hristiyanları tanımlamak amacıyla kullanılmıştır. Ancak Aydınlanma döneminden sonra Avrupa'da ve daha sonra dünya genelinde laiklik, din ile siyasetin ayrılması anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Bu ayrımın uygulanma biçimi, tarihsel gelişmelere ve her laik devletin kendine özgü kültürel bağlamına göre farklılıklar göstermektedir.

İncelediğimiz Mali, Burkina Faso ve Fildişi Sahili hem benzer hem de farklı yönleriyle öne çıkan üç Batı Afrika ülkesidir. Coğrafi açıdan birbirine komşu olan bu ülkeler dilsel ve kültürel birçok ortak noktaya sahip olmalarının yanı sıra ortak bir Fransız sömürge geçmişine de sahiptirler. Dini yapıları açısından değerlendirildiğinde Mali'de nüfusun büyük çoğunluğunun İslam'ı benimsediği ve Hristiyanlığın siyasi anlamda belirgin bir etki alanına sahip olmadığı görülmektedir. Burkina Faso'da ise İslam yaygın olmakla birlikte Hristiyanlığın siyasi sahnedeki etkisi daha güçlüdür. Fildişi Sahili'nde ise İslam ve Hristiyanlık nüfus içinde yaklaşık eşit oranlara sahip olsa da uygulamada laiklik İslam'ı marjinalleştirerek Hristiyanlığa siyasi arenada yer açmaktadır. Bununla birlikte son yıllarda Fildişi Sahili'nde İslam'ın siyasal düzlemde dışlanmasına yönelik eğilimde bir azalma olduğu da dikkat çekmektedir.

Mali, Burkina Faso ve Fildişi Sahili'nde anayasalar hem devlet yönetiminin hem de eğitim sisteminin laikliğini öngörmektedir. Bununla birlikte bu laiklik anlayışı bölgede laiklik öncesi dönemde yaşanan dini-politik durumların etkisi altında kalmıştır. Bu bağlamda hem İslam hem de Hristiyanlık siyaset ve yönetim üzerinde etkili olmaktadır. Batı Afrika'nın siyasi laikliği, resmi bir devlet dininin bulunmaması, devlet yönetiminin dini talimatlara göre şekillendirilmemesi ve dini siyasi partilerin kurulmasının engellenmesi⁶⁵ gibi unsurlarla tanımlanmaktadır. Eğitimde laiklik ise özel dini okulların kurulmasına izin verirken devlet okullarında din öğretiminin yasaklanmasını ifade etmektedir.

⁶⁰ Ahmed Abdoulaye Bolly, *el Zadu'l İlmî lil'Eimmeti ve Duati fi Muharabati'l Almaniye fi Mali* (Bamako: Konta Technologie, 2023), 25-26.

⁶¹ Aynı ifade yürürlükte olan Fildişi Sahili Anayasası'nda da yer almaktadır.

⁶² SGG Mali, “Journal Officiel - Decret N°2023-0401/Pt-Rm du 22 Juillet 2023 Portant Promulgation de la Constitution”.

⁶³ Gus Martin, *Terörizm Kavramlar ve Kuramlar*, çev. İhsan Çapcıoğlu – Bahadır Metin, (Ankara: Adres Yayınları, 2017), 32.

⁶⁴ Mali Dışişleri Bakanlığının mektubu, No 00444/MAECI, tarih 15.08.2022.

⁶⁵ Mali Anayasası'nın 39. maddesi, Burkina Faso Anayasası'nın 13. maddesi ve Fildişi Sahili Anayasası'nın 13. maddesi uyarınca, dini temelli siyasi partilerin kurulması yasaktır. İlgili anayasalara bakınız.

Batı Afrika ülkelerinde laiklik farklı dinler arasında hoşgörü ve barış içinde bir arada yaşamayı hedeflemektedir. Bu hedef, din özgürlüğü ve dini çeşitliliğe saygının yanı sıra devletin dinler arasında tarafsızlığını, yani bir dini diğerine tercih etmemesini veya bir dine karşı önyargı taşımamasını temin ederek gerçekleştirilebilir. Devletler, laikliği uygularken yerel toplulukların sosyal ve kültürel değerleri ile ihtiyaçları arasında dengeli bir ilişki kurmalı ve anlayış ile diyalogu teşvik etmelidir. Çok kültürlü ve çok dinli toplumların inşa edilmesi amacıyla dini gruplar ve yerel topluluklarla iş birliği yapılmalıdır. Bireyler ise hoşgörü ve açık fikirli bir tutum benimsemeli, dini farklılıkları kabul ederek diğerleriyle anlayış ve barış içinde bir arada yaşama çabasını sürdürmelidir. Dini inançların çeşitliliğiyle karakterize edilen bu üç ülkede laiklik, başta İslam ve Hristiyanlık olmak üzere dinleri bir arada yaşama ve uyuma teşvik etmiştir. Kimi zaman da laiklik, bireylerin ve azınlıkların tehdit edilmeden veya sosyal baskıya maruz kalmadan dinlerini seçme ve uygulama özgürlüğüne katkıda bulunmuştur. Tüm bunlarla birlikte laikliğin tam bir tarafsızlıkla yürütülemediği de makale boyunca verdiğimiz örneklerde görülmektedir.

Batı sömürgeciliğinin bir parçası olarak bölgeye gelen laiklik uzun yıllar bu amaca hizmet etmiştir. Bu süre zarfında laikliğin katı bir anlayışla uygulandığı görülmektedir. Bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanması ve son yıllarda Fransa'nın askeri ve politik gücünü yitirmesiyle Fransız tipi laiklik uygulamalarında da kısmi bir yumuşama göze çarpmaktadır. Bölgenin çok dinli yapısı laikliğin siyasi ve dini bir güvence olarak görülmesine neden olmaktadır. Dini azınlıklar laikliği cansiperane savunurken Mali gibi kahir ekseriyeti Müslüman olan toplumlar ise laiklik uygulamalarını kendi dinleri açısından bir dezavantaj olarak görmektedir.

Kaynakça

- Abdul-Hamid, M. (2011). Christian-Muslim relations in Ghana: A model for world dialogue and peace. *Ilorin Journal of Religious Studies*, 1(1), 21-32. <https://www.ajol.info/index.php/ijrs/article/view/90912/80333>
- Abdurrezzak, A., & el Cemil, Ş. (2002). *Tarih Afrika'lı Hadis ve'l Muasır*. Riyad: Dar Zehra li'Neşr ve Tevzi'i.
- Abidjan.net. (2025, Ocak 2). *Enseignement catholique: Un évêque réclame trois ans d'arriérés de subvention à l'État*. <https://news.abidjan.net/articles/463673/enseignement-catholique-un-eveque-reclame-trois-ans-darrieres-de-subvention-a-letat>
- Académie de Police. (2025, Ocak 11). *Loi N° 079-2015/CNT portant institution de fêtes légales et événements à caractère historique au Burkina Faso*. <https://academiedepolice.bf/index.php/telechargement/category/51-autres-textes-legislatifs-et-reglementaires?download=83:loi-portant-de-fetes-legales-et-evenements-a-caractere-historique-au-burkina-faso>
- al-Akhbar. (2025, Ocak 25). *El-isti'mar ve el-İslam el-Esved: an siyasât Faransa fî Garb Afrika*. <https://www.al-akhbar.com/Opinion/329388?utm>
- Asad, T. (2003). *Formations of the secular: Christianity, Islam, modernity*. Stanford: Stanford University Press.
- Başgil, A. F. (1962). *Din ve lâiklik*. Sönmez Neşriyat ve Matbaacılık.
- Baubérot, J. (2003). *Avrupa Birliği ülkelerinde dinler ve laiklik* (F. Arabacı, Çev., 2. basım). Ufuk Kitapları.
- Binate, I. (2016). La réforme contemporaine des médersas en Côte d'Ivoire. *Autrepart*, 4(80), 123-144. <https://doi.org/10.3917/autr.080.0123>
- Bolly, A. A. (2023). *El Zadu'l İlmî lil'Eimmeti ve Duati fî Muharabati'l Almaniye fî Mali* (2. basım). Bamako: Konta Technologie.
- Britannica. (2025, Ocak 25). Secularism. *Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/secularism>
- Cellule Nationale de Traitement des Informations Financières (Centif.Ci). (2025, Ocak 11). *La Constitution Ivoirienne (Édition 2016)*. https://www.centif.ci/images/lois/caf6428781fcfa_bd787165779f7f08a0.pdf
- Digithèque de Matériaux Juridiques et Politiques (Digithèque MJP). (2025, Ocak 11). *Burkina Faso Constitution du 11 juin 1991 (version de 2024)*. <https://mjp.univ-perp.fr/constit/bf2024.htm>
- Diop, C. A. (1974). *The African origin of civilization: Myth or reality* (M. Cook, Çev.). New York: Lawrence Hill & Company.
- Direction des Ressources Humaines du Ministère des Finances et du Budget (DRH.MFB). (2025, Ocak 11). *Décret n°2011-371 du 4 novembre 2011*. http://drh.finances.gouv.ci/assets/documentation_s_pdf/decret_n_2011_371_du_4_novembre.pdf
- Djagba, Y. (2021, Haziran). Laïcité et maintien de la paix dans l'espace francophone subsaharien: le cas du Mali et du Burkina Faso. *Revue internationale des francophonies*, 9. <https://publications-prairial.fr/rif/index.php?id=1276>
- Ertit, V. (2014). Birbirinin yerine kullanılan iki farklı kavram: Sekülerleşme ve laiklik. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9(1), 103-124. <https://doi.org/10.17550/aid.01254>
- Esquieu, P., & Péano, S. (1996). *Rapport de recherche de l'IPE No. 106: Fonctionnement et financement de l'enseignement fondamental malien*. UNESCO: Institut International de Planification de l'Éducation. https://unesdoc.unesco.org/in/rest/annotationSV/C/DownloadWatermarkedAttachment/attach_import_48eb4602-fda9-4d0c-9de1-ad71983abada?_to=104452freo.pdf&to=138&from=1

- Guinness World Records. (2024, Aralık 31). *Largest church*. <https://www.guinnessworldrecords.com/world-records/69145-largest-church>
- Gunn, T. J. (2014). *Din özgürlüğü ve laiklik: ABD ile Fransa arasında bir karşılaştırma* (H. Bal & Ö. F. Altıntaş, Çev., 2. basım). Liberte Yayınları.
- Gündüz, T., & Kılınç, M. (2019). Fransa'nın Alsace-Moselle bölgesi devlet okullarında din eğitimi. *Amasya İlahiyat Dergisi*, 13, 323-355. <https://doi.org/10.18498/amailad.593403>
- Human Rights Watch. (2025, Ocak 25). *Burkina Faso: Islamist armed groups terrorize civilians*. https://www.hrw.org/news/2024/09/18/burkina-faso-islamist-armed-groups-terrorize-civilians?utm_source=chatgpt.com
- Human Rights Watch. (2025, Ocak 25). *Mali: Islamist armed groups, ethnic militias commit atrocities*. <https://www.hrw.org/news/2024/05/08/mali-islamist-armed-groups-ethnic-militias-commit-atrocities>
- Institut National de La Statistique (Ins.ci). (2025, Ocak 11). *Recensement général de la population et de l'habitat 2021*. <https://www.ins.ci/RGPH2021/RESULTATS%20DEFINITIFS%202021.pdf>
- Institut National de la Statistique du Mali (Instat-Mali). (2025, Ocak 11). *Septième enquête démographique et de santé (EDSM-VII) 2023-24*. https://www.instat-mali.org/laravel-filemanager/files/shares/pub/eds7-24-ind-cle_pub.pdf
- Institut National de la Statistique et de la Démographie (Insd). (2025, Ocak 11). *Rapport résultats définitifs RGPH*. <https://www.insd.bf/fr/file-download/download/public/2071>
- Ismail, M.-B. A. (2013). *Verfassung und Recht in Übersee / Law and Politics in Africa, Asia and Latin America*. JSTOR, 46(3), 342-349. <https://www.jstor.org/stable/43239702>
- Kuru, A. T., & Stepan, A. (2012). *Democracy, Islam, and secularism in Turkey*. New York: Columbia University Press.
- Le Monde. (2025, Ocak 4). *Au Mali, des associations font front commun contre la laïcité dans la Constitution*. https://www.lemonde.fr/afrique/article/2023/05/08/au-mali-des-associations-font-front-commun-contre-la-laicite-dans-la-constitution_6172505_3212.html
- Mali Dışişleri Bakanlığı. (2022, Ağustos 15). *Mektup No. 00444/MAECI*.
- Mara, M. (2025, Ocak 11). *Laïcité: Comprendons là pour mieux l'utiliser*. Moussa Mara. <https://moussamara.com/laicite/>
- Martin, G. (2017). *Terörizm: Kavramlar ve kuramlar* (İ. Çapcıoğlu & B. Metin, Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- Moritanya Başbakanlık. (2025, Ocak 11). *Constitution de la République Islamique de Mauritanie*. <https://primature.gov.mr/sites/default/files/2023-06/Constitution%20consolid%C3%A9e%20fr.pdf>
- Nabli, B. (2019). *État, République et laïcité: Une sainte trinité*. *L'ENA hors les murs*, 4(496), 32-33. <https://shs.cairn.info/revue-l-ena-hors-les-murs-2019-4-page-32?lang=fr>
- Observatoire International du Religieux (Obsreligion). (2024, Aralık 31). *Note N°06 Septembre 2018: Religion et politique en Côte d'Ivoire: Un demi-siècle d'intimités ambivalentes*. <https://obsreligion.cnrs.fr/note/religion-et-politique-en-cote-divoire-un-demi-siecle-dintimites-ambivalentes/>
- Ololajulo, B. O. (2016, Mart). *Eating with one spoon: Zoning, power rotation and political corruption in Nigeria*. *African Studies*, 75(1), 153-169. <https://doi.org/10.1080/00020184.2015.1129139>
- Ouest-France. (2025, Ocak 25). *Mali: Manifestation contre un manuel scolaire évoquant l'homosexualité, pourtant abandonné*. <https://www.ouest-france.fr/monde/mali/mali-manifestation-contre-un-manuel-scolaire-evoquant-l-homosexualite-pourtant-abandonne-6147499>
- Öğüt Marangoz, A., & Uluç, N. (2021). *Sekülerizmin kavramsal, kuramsal ve tarihsel gelişimi*. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4(2), 335-345. <https://doi.org/10.47948/efad.1022631>
- Pew Research Center. (2025, Ocak 11). *Many countries favor specific religions, officially or unofficially*. <https://www.pewresearch.org/religion/2017/10/03/many-countries-favor-specific-religions-officially-or-unofficially/>
- Pew Research Center. (2025, Ocak 25). *Religious composition by country, 2010-2050*. <https://www.pewresearch.org/religion/interactives/religious-composition-by-country-2010-2050/>
- Qiraat Africa. (2025, Ocak 11). *Kira'ah Li'l Meşhed el'İslâmî fi Sengal*. *Qiraat Africa*. <https://n9.cl/qo4fb>
- Regards Protestants. (2025, Ocak 2). *Religion et politique en Côte d'Ivoire*. <https://www.regardsprotestants.com/actualites/francophonie/religion-et-politique-en-cote-divoire/>
- Sahel Tribune. (2024, Aralık 31). *Mois de Ramadan au Mali: Un tour dans les bars et boutiques d'alcool la nuit*. <https://urlz.fr/u2oI>
- Secrétariat Général du Gouvernement du Mali (SGG Mali). (2025, Ocak 11). *Journal officiel*. <https://sgg-mali.ml/JO/2005/mali-jo-2005-25.pdf>

Secrétariat Général du Gouvernement du Mali (SGG Mali). (2025, Ocak 11). *Journal officiel - Décret N°2023-0401/PT-RM du 22 juillet 2023 portant promulgation de la Constitution*. <https://sgg-mali.ml/JO/2023/mali-jo-2023-13-sp-2.pdf>

Sétanal Média. (2024, Ocak 11). La laïcité, un tabou étranger à notre culture. *Sétanal Média*. <https://www.setanal.com/actualite/la-laicite-un-tabou-etranger-a-notre-culture-par-pr-mary-teuw-niane/>

Studiutamani. (2025, Ocak 2). *Subvention des écoles catholiques : Un consensus pour l'année scolaire prochaine*. <https://www.studiotamani.org/170402-subvention-des-ecoles-catholiques-un-consensus-pour-lannee-scolaire-prochaine>

Şafiî, B. H. (2005, Eylül). Ezimatu Sahili'l Ac ve Mihnetü'l Müslimîn. *Qiraat Africa*, 2(2), 108-119. <https://qiraatafrican.com/issue/issue2/>

The Association of Religion Data Archives (ARDA). (2025, Ocak 11). National/regional profiles included regions: Western Asia, Western Africa. *ARDA*. <https://www.thearda.com/world-religion/national-profiles?u=21r&u=20r>

United Nations Office at Geneva. (2017, Ocak 25). *What is the difference between the official language and the working language?* <https://www.ungeneva.org/en/faqs/what-difference-between-official-language-and-working-language>

We Africa 24. (2025, Ocak 25). *Mali: Imams reject the draft new constitution because of the notion of laicity*. <https://weafrica24.com/2023/03/09/mali-imams-reject-the-draft-new-constitution-because-of-the-notion-of-laicity/>

Extended Abstract

Religion and State Relations in Post-Colonial West Africa: Perception and Implementation of Secularism in Mali, Burkina Faso, and Ivory Coast

This article examines the historical development, implementation, and societal impact of secularism in the West African nations of Mali, Burkina Faso, and Ivory Coast from a comparative perspective. By analyzing how secularism is interpreted in these countries, the dynamics of religion-state relations, and the everyday manifestations of secularism, the study highlights the role of colonial legacies, cultural diversity, and political dynamics in shaping these processes.

Introduction

Secularism, which emerged in the West during the 17th century as a separation of religious and state affairs, was introduced to West Africa through colonialism. In this region, secularism was adopted as part of French colonial administration and later retained as a constitutional principle following independence in the

1960s. However, its practical application has been complicated by the enduring influence of religion in public life. While Mali, Burkina Faso, and Ivory Coast constitutionally uphold secularism, religion continues to exert significant influence in politics and public discourse.

Methodology and Scope

Using descriptive, historical, and critical methods, this article compares secularism across the three countries. These nations share similarities in their French colonial past, geographic proximity, and religious diversity, yet they differ in how secularism is interpreted and implemented. Mali's predominantly Muslim population, Burkina Faso's Muslim-Christian mix, and Ivory Coast's nearly equal Muslim and Christian demographics play a crucial role in shaping debates on secularism.

Historical and Conceptual Framework of Secularism

Secularism arose in Europe as a response to religious wars and the political hegemony of the Church. Institutionalized in France in 1905, the principle mandates a strict separation of religion and state. However, its definition and application vary across contexts. For instance, while France adheres to a rigid secular model, the U.S. prioritizes religious freedom. In West Africa, secularism was initially imposed during colonialism and later internalized after independence. Though seen as a tool for maintaining interfaith balance, secularism has, in practice, sometimes reinforced inequalities among religious groups.

Comparative Analysis

Mali

a) *Religious Demographics*: 94.8% Muslim. Islam plays a decisive role in state policies.

b) *Secular Practices*: The constitution emphasizes secularism, yet Islamic values frequently dominate public life (e.g., Islamic norms in family law, past restrictions on alcohol sales during Ramadan).

c) *Religion-Politics Nexus*: Islamic leaders, such as Imam Mahmoud Dicko, wield considerable political influence. The 2023 constitutional referendum sparked debates over preserving secularism.

Burkina Faso

a) *Religious Demographics*: 63.8% Muslim, 26.3% Christian.

b) *Secular Practices*: National holidays include both Islamic and Christian observances. However, the Catholic Church holds significant sway over education and politics.

c) *Religion-Politics Nexus*: Christians are disproportionately represented in government positions.

Ivory Coast

a) *Religious Demographics*: 42.5% Muslim, 39.8% Christian.

b) *Secular Practices*: Christianity is overrepresented among political elites.

c) *Religion-Politics Nexus*: Past Christian presidencies marginalized Muslims, though recent efforts have sought to strengthen interfaith dialogue.

State schools in all three countries prohibit religious instruction, yet private religious schools operate freely. Catholic schools receive substantial state funding, while Islamic schools do not—a disparity that contradicts secularism's neutrality principle and fuels inequities. In Mali, the absence of religious education in public schools has drawn criticism from Muslim communities.

In Mali, secularism is often viewed as conflicting with Islamic values, whereas in Burkina Faso and Ivory Coast, it is seen as safeguarding religious pluralism. Christians mostly support secularism as a guarantor of religious freedom.

Conclusion

Secularism in West Africa reflects a complex interplay of colonial heritage and local dynamics. As part of Western colonialism, secularism was introduced to the region and served this purpose for many years. During this period, it was implemented in a rigid manner. However, with the independence of the regional countries and France's recent decline in military and political influence, a partial relaxation of French-style secularism has become noticeable. The region's multi-religious structure has led to secularism being perceived as a political and religious safeguard. Although Mali, Burkina Faso, and Ivory Coast constitutionally endorse secularism, religion retains a visible role in politics and society. While religious minorities fiercely defend secularism, societies with an overwhelmingly Muslim majority, such as Mali, see secularist practices as a disadvantage concerning their own religion.